

**ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ. ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ
ΑΝΑΦΟΡΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ***

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΧΕΙΛΑ - ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

This paper is a first diachronic investigation of free relatives (FRs) from Mediaeval to Modern Greek. In this attempt some descriptive problems concerning mainly the matching phenomena of FRs in both periods of the Greek language are examined and a new solution is proposed. Then, by comparing the FRs in both systems some syntactic and lexical changes (e.g. the matching FRs in Modern Greek vs non matching FRs in Mediaeval Greek or the simplification of lexical items introducing the FRs) are pointed out and a possible interpretation based on the principles of transparency and learnability is considered.

1. Εισαγωγικά

Οι Ελεύθερες Αναφορικές Προτάσεις (εφεξής ΕΑΠ) εμφανίζουν ιδιαιτερότητες στη δομή τους έναντι των άλλων αναφορικών και λοιπών δευτερευουσών προτάσεων για λόγους που οφείλονται π.χ. στο μη ορατό σημείο εξάρτησης μέσα στην ευρύτερη πρόταση, στα προβλήματα ελέγχου του εισαγωγικού αναφορικού στοιχείου από το ρήμα της κύριας ή της δευτερεύουσας πρότασης, στην παρουσία και τη λειτουργία του κλιτικού κ.ο.κ. Τα φαινόμενα αυτά, σε συνδυασμό και με την ποικιλία των συντακτικών ρόλων τους οποίους μπορούν οι ΕΑΠ να διαδραματίζουν μέσα στο κείμενο, έχουν απασχολήσει σοβαρά τους γλωσσολόγους κυρίως σε συγχρονικό επίπεδο (με απόψεις διιστάμενες σε αρκετά σημεία) αλλά και σε διαχρονικό ως περιπτώσεις συντακτικής μεταβολής¹. Από ελληνικής πλευράς προτάσεις όπως:

1α. αγαπώ όποιον με αγαπά

2α. όποιος δεν μιλάει τον θάβουνε

που θεωρούνται γραμματικές, σε αντίθεση με τις:

* Ευχαριστώ θερμά τις Ειρ. Φιλιππάκη - Warburton, Μ. Σταύρου και Γ. Κατσιμαλή που συζήτησαν μαζί μου προβλήματα του άρθρου. Επίσης τον Γ. Μαγουλά και ιδιαίτερα την Δ. Θεοφανοπούλου - Κοντού που διάβασαν και σχολίασαν εποικοδομητικά μία πρώτη γραφή του παρόντος κειμένου.

1. Βλ. παρακάτω, σελ. 7 και υποσ. 73.

- 1β.* αγαπώ όποιος με αγαπά
2β.* όποιος δεν μιλάει θάβουνε

που απορρίπτονται ως αντιγραμματικές, έχουν απασχολήσει την έρευνα, η οποία, όμως, έχει περιοριστεί κυρίως σε προβλήματα λειτουργίας των ΕΑΠ της Νέας Ελληνικής (ΝΕ)².

Αντικείμενο της εργασίας αυτής, που δίνει έμφαση στη διαχρονική διάσταση του θέματος, είναι μία πρώτη απόπειρα περιγραφής και ερμηνείας ορισμένων μεταβολών των ΕΑΠ της Ελληνικής από τη μεσαιωνική στη νέα ελληνική περίοδο. Προηγούμενες, θεωρώντας χρήσιμο να εντάξουμε το θέμα μας στη γενικότερη προβληματική της συντακτικής μεταβολής, εκθέτουμε με συντομία ορισμένα βασικά θεωρητικά σημεία.

Είναι γνωστό ότι ένα από τα μεγάλα θέματα που απασχολούν τη γλωσσική επιστήμη είναι η αέναη κινητικότητα και οι δυναμικές που αναπτύσσονται στις γλώσσες³, φαινόμενα τα οποία, όπως αποδεικνύει η διαχρονική σπουδή τους, οδηγούν συχνά σε μικρότερες ή μεγαλύτερες μεταβολές της φυσιογνωμίας τους. Η γλωσσική μεταβολή δεν τοποθετείται για πρώτη φορά σήμερα στη σφαίρα των ερευνητικών ενδιαφερόντων των γλωσσολόγων. Όλος ο 19ος αι. είναι γνωστός ως αιώνας της ιστορικής ή ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, η οποία μελετούσε με συγκεκριμένη μέθοδο την εξέλιξη διαφόρων γλωσσών, κυρίως των ΙΕ, με απώτερο στόχο την αναγωγή σε μία ενιαία υποθετική μητέρα πρωτο-γλώσσα.⁴ Επίσης, είναι γνωστή η συστηματική αντιμετώπιση της γλωσσικής μεταβολής — προ πάντων σε επίπεδο φωνητικό και πολύ λιγότερο μορφοσυντακτικό — από τους εκπροσώπους του κινήματος των Νεογραμματικών, με βασικές αρχές αφενός τη νομοτέλεια που διέπει κάθε φωνητική μεταβολή και αφετέρου την αρχή της αναλογίας που χαρακτηρίζει ουσιαστικά τις μορφοσυντακτικές μεταβολές⁵.

Ωστόσο, η στροφή του ενδιαφέροντος από τη διαχρονία στη συγχρονία, από το γίνεσθαι στο είναι των γλωσσών, χάρη στην πρωτοποριακή διδασκαλία του F. de Saussure, επιφέρει, στο πρώτο μισό του 20ου αι., αναγκαστική ύφεση στην έρευνα της γλωσσικής μεταβολής. Η ραγδαία ανάπτυξη και αυτονομία της γλωσσολογίας με ένα πλήθος θεωρητικών προτύπων, που το καθένα τους διεκδικεί για τον εαυτό του την υψηλότερη επάρκεια στην περιγραφή και ερμηνεία της λειτουργίας των φυσικών γλωσσών, συνδύαστηκε μοιραία με την εστίαση της προσοχής στην παραμελημένη μέχρι τότε συγχρονική έρευνα.

2. Πρόκειται για τις μελέτες των Φιλιππάκη - Warburton — Σταύρου 1986 και Σταύρου — Φιλιππάκη - Warburton 1987, τις οποίες αναλύουμε παρακάτω, σελ. 11 - 15. Στις ΕΑΠ της ΝΕ αναφέρεται επίσης η Σταύρου σε κεφάλαιο της διατριβής της (Stavrou 1983, σελ. 359 κ. εξ.), η Θεοφανοπούλου - Κοντού (1989, σελ. 116 - 119), οι Joseph — Philippaki - Warburton (1987, σελ. 26 - 27), ενώ μικρή αναφορά για τη σχέση τους με τις συγκριτικές προτάσεις βλ. στο Χειλά - Μαρκοπούλου 1986, σελ. 111 - 116.
3. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του W. von Humboldt που μας θυμίζει η Aitchison (1991, σελ. 3): «Όυτε μια στιγμή δεν μπορεί να μείνει η γλώσσα ακίνητη, όπως εξίσου ακίνητη δεν μένει και η ακατάπανστα αστραποβόλουσα ανθρώπινη σκέψη. Είναι από τη φύση της μια συνεχόμενη εξελικτική διαδικασία».
4. Για περισσότερες λεπτομέρειες στο θέμα αυτό βλ. Bynon 1977, σελ. 22 - 23 και Μπαμπινιώτης 1985β, σελ. 20 - 31.
5. Βλ. Bynon όπ.π., σελ. 23 - 45.

Ακριβώς, όμως, μέσα από την εμπειρία των πάσης φύσεως συγχρονικών αναλύσεων που εφαρμόστηκαν και εξακολουθούν να εφαρμόζονται στον αιώνα μας σε πάρα πολλά και αντιπροσωπευτικά γλωσσικά συστήματα, και μέσα, ακόμη, από την αναζήτηση ενίσχυσης και επιβεβαίωσης των προτεινόμενων ερμηνευτικών προσπαθειών, αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον, ιδίως την τελευταία τριακονταετία, για την ιστορική πλευρά της γλώσσας, και ακριβέστερα για μια πιο συστηματική αντιμετώπιση της γλωσσικής μεταβολής. Προς την ίδια κατεύθυνση βοήθησε και η ανάπτυξη ορισμένων διεπιστημονικών κλάδων, όπως της ψυχολογολογίας αλλά ιδιαίτερα της κοινωνιογλωσσολογίας, στα ενδιαφέροντα της οποίας εμπίπτουν οι γλωσσικές διαφοροποιήσεις και ποικιλίες, που συνδέονται με τη γλωσσική μεταβολή⁶.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τη συντακτική μεταβολή, παρόλο που ομολογείται, ότι σε αντίθεση με τη φωνητική ή ακόμη και τη σημασιολογική μεταβολή δύσκολα αντιμετωπίζεται και ακόμη δυσκολότερα ερμηνεύεται, αν θελήσουμε να την υπαγάγουμε σε συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο⁷, εντούτοις τα τελευταία χρόνια η έρευνα προσπαθεί να διαμορφώσει ορισμένα κριτήρια περιγραφικής και κυρίως ερμηνευτικής προσέγγισης των συντακτικών εξελίξεων.

Είναι πολλά και ποικίλα τα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν σε μια τέτοια έρευνα. Καταρχήν, σωστή συλλογή, αξιολόγηση και σε πολλές περιπτώσεις αποκατάσταση του γλωσσικού υλικού, αν η προς μελέτη γλώσσα δεν έχει το προνόμιο μιας πλούσιας και καλά διατηρημένης γλωσσικής κληρονομιάς. Είναι γνωστό ότι στον αντίποδα των ιστορικών γλωσσών, στο παρελθόν των οποίων μπορεί να αναδιφγήσει κανείς και να παρακολουθήσει πολλά και ενδιαφέροντα εξελικτικά φαινόμενα, υπάρχουν γλώσσες με μοναδικές πηγές για τη μελέτη της ιστορίας τους κάποιες επιγραφές, κι αυτές συχνότατα φθαρμένες⁸. Εξάλλου, αν πρόκειται για ιστορικές γλώσσες, για τις οποίες διαθέτουμε συνήθως πλούσια φιλολογική παράδοση, είναι ανατίρητα χρήσιμο να αξιοποιηθούν και να αξιοποιηθούν, σε κάποιο βαθμό, παρατηρήσεις συγχρονικού και διαχρονικού γλωσσικού περιεχομένου παλαιότερων ερευνητών, που συνεπικουρούν στη διαμόρφωση συνολικότερης άποψης για την περιγραφή των διαφόρων φάσεων μιας γλώσσας.

Το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στην αναζήτηση ενός θεωρητικού πλαισίου, μέσω του οποίου επιζητείται απάντηση στο επίμαχο ερώτημα αν οι συντακτικές μεταβολές είναι συστηματικές και υπ' αυτή την έννοια ενδογλωσσικά ερμηνεύσιμες⁹. Ο δομισμός με τη γνωστή έμφαση στη συγχρονική περιγραφή δεν προχώρησε

6. Η Aitchison (όπ. π., σελ. 37 κ. εξ.) επικαλείται τη συμβολή του κοινωνιογλωσσολόγου Labov στην επαναφορά του ενδιαφέροντος για την έρευνα, σε νέα βάση πλέον, της γλωσσικής μεταβολής, καθώς οι γλωσσικές ποικιλίες και οι αποκλίσεις θεωρήθηκαν ενδείξεις κυφορούμενης μεταβολής. Για την ανάλογη συμβολή της ψυχολογολογίας πρβλ. υποσ. 17.
7. Είναι ενδεικτική η επισήμανση του Lightfoot (1979, σελ. 11) ότι, στην αρχή, οι προσδοκίες στη διαχρονική συντακτική έρευνα δεν φαίνονταν ιδιαίτερα αισιόδοξες.
8. Ως πρώτη προϋπόθεση για την προσπάθεια των γλωσσικών δεδομένων παλαιότερων εποχών σωστά υποδεικνύεται η ανάγκη ελέγχου των πηγών για την αξιοπιστία και την αντιπροσωπευτικότητά τους (Faarlund 1986: «Historical Syntax», διάλεξη στον Τομέα Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και Μπαμπινιώτης 1985α, σελ. 11 - 12 και 54 - 55).
9. Στο σημείο αυτό αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι, γενικά, η γλωσσική μεταβολή αποδίδεται στη συνδυαστική δράση εσωτερικών (ενδογλωσσικών, ψυχολογικών) και εξωτερικών (κοινωνιογλωσσικών) παραγόντων, που δεν είναι πάντοτε εύκολο να εξιχνιαστούν. Ειδικότερα,

στη διατύπωση γενικότερου θεωρητικού προτύπου, ικανού να αντιμετωπίσει ερμηνευτικά τους μηχανισμούς που υποκρύπτει η συντακτική μεταβολή¹⁰. Υπάρχουν, ωστόσο, αξιοσημείωτες απόπειρες εξιχνίασης των μηχανισμών αυτών, περισσότερο στο μορφοσυντακτικό επίπεδο, όπως στην περίπτωση της ερμηνείας της γραμματικοποίησης¹¹.

Την έννοια των καθολικών γνωρισμάτων και της τυπολογικής ταυτότητας των γλωσσών αξιοποίησε μία άλλη ενδιαφέρουσα θεωρία για την ερμηνεία της συντακτικής μεταβολής, γνωστή ως *τυπολογική θεωρία* (typological theory), με κυριότερους εκπροσώπους τους W. Lehmann και Vennemann, οι οποίοι, βασισμένοι στο κλασικό άρθρο του Greenberg¹², ταύτισαν την αιτία της συντακτικής μεταβολής με την τάση της γλώσσας να γίνεται ολοένα πιο *συνεκτική* (consistent) στη διάταξη των διαφόρων γλωσσικών κατηγοριών σε σχέση με το τυπολογικό σχήμα (ΥΡΑ, ΡΥΑ, κ.ο.κ.) στο οποίο υψάγεται¹³. Την έννοια των καθολικών ως γενικών περιοριστικών αρχών, οι οποίες παρεμβαίνουν σε περιπτώσεις μορφοσυντακτικών ανακατατάξεων της γλώσσας, προτείνει και ο Joseph μέσα στα πλαίσια του γενετικού — μετασχηματιστικού προτύπου¹⁴.

Αντίθετα με τα άλλα ρεύματα, η γενετική - μετασχηματιστική θεωρία ασχολήθηκε από τα πρώτα της βήματα με τη συντακτική μεταβολή. Στην πρώτη φάση της με τη γνωστή *δupleπδική* διάκριση σε βαθιά και επιφανειακή δομή, την έμφαση στον μετασχηματιστικό τομέα καθώς και τη διατεταγμένη λειτουργία των μετασχηματιστικών κανόνων, η συντακτική μεταβολή ερμηνεύεται ως μεταβολή των κανόνων που παράγουν τις προτάσεις. Οι κανόνες αυτοί είναι κυρίως μετασχηματιστικοί (με το

μάλιστα, για τα εσωτερικά αίτια της συντακτικής μεταβολής οι ειδικοί τείνουν να αποδεχθούν ότι πρόκειται για φυσικές νοητικές τάσεις που είναι σαφώς δυσκολότερο να εντοπιστούν από τις φυσιολογικές τάσεις των οργάνων παραγωγής και αντίληψης των φθόγγων. Πρβλ. τις σχετικές παρατηρήσεις της Aitchison, *όπ.π.*, σελ. 133.

10. Δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε το ίδιο για τις φωνητικές μεταβολές, των οποίων η συστηματική αντιμετώπιση είναι από παλιά γνωστή και γενικότερα αποδεκτή. Πρβλ. το κλασικό έργο του A. Martinet, *Économie des changements phonétiques* (1955, Berne: Francke).
11. Βλ. Chr. Lehmann 1982: *Thoughts on grammaticalization. A programmatic sketch*, I, akup 48 (Köln: Institut für Sprachwissenschaft der Universität), και Chr. Lehmann 1985: «Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change», *Lingua e Stile* 20, σελ. 303 - 318, A. Μόζερ 1986: «Προβλήματα που προκύπτουν από τη διαχρονική εξέλιξη και τη σύγχρονη χρήση του παρακειμένου», στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Πρακτικά της 7ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 12 - 14 Μαΐου 1986, σελ. 149 - 161, Moser 1988, Μόζερ 1989: «Από τη σύνθεση στην ανάλυση: παρατηρήσεις στη διαχρονική εξέλιξη του παρακειμένου», στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Πρακτικά της 9ης ετήσιας συνάντησης..., Θεσσαλονίκη 18 - 20 Απριλίου 1988, σελ. 99 - 112 και Δ. Χειλά - Μαρκοπούλου 1990: «Περίφραση και γραμματικοποίηση. Η εξέλιξη του περιφραστικού συγκριτικού της Ελληνικής», στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Πρακτικά της 11ης ετήσιας συνάντησης..., Θεσσαλονίκη 26 - 28 Απριλίου 1990, σελ. 159 - 174. Επίσης, για μια απόπειρα δομικής ερμηνείας που αφορά την γλωσσική εξέλιξη σε όλα τα επίπεδα βλ. ενδεικτικά J. Gvozdanović 1985: *Language system and its change, on theory and testability* (Berlin: Mouton/De Gruyter).
12. Greenberg 1963: «Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements», στο J. Greenberg (εκδ.), *Universals of language* (MIT Press), σελ. 73 - 113.
13. Αναλυτικότερα για τις θέσεις αυτές βλ. Th. Vennemann 1984: «Typology universals and change of language», στο J. Fisiak (εκδ.), *Historical syntax* (Berlin: Mouton/De Gruyter).
14. Br. Joseph 1980: «Linguistic universals and syntactic change», *Language* 56, σελ. 345 - 370.

σκεπτικό ότι η γλώσσα δεν μπορεί να αλλάζει τις πρωταρχικές δομές καθολικού, συνήθως, χαρακτήρος που απεικονίζονται στη βαθιά δομή), χωρίς να αποκλείεται μεταβολή και στους κανόνες φραστικής δομής¹⁵. Η ταχύτατη εξέλιξη της θεωρίας αυτής, σε συνδυασμό με τα προβλήματα που είχαν προκύψει στις θέσεις περί συντακτικής μεταβολής των εκπροσώπων της — αν θα έπρεπε δηλ. τελικά να συνδεθεί η συντακτική μεταβολή με τους κανόνες φραστικής δομής ή με τους μετασχηματιστικούς κανόνες — οδήγησε στη διαμόρφωση νέων θέσεων, κυριότερος εκπρόσωπος των οποίων θεωρείται ο Lightfoot. Ο εν λόγω ερευνητής, επιχειρώντας να παραμερίσει το πρόβλημα που δημιουργούσε τις επιστημονικές αυτές διαμάχες, συστηματοποίησε και αξιοποίησε περαιτέρω ως αρχή στην ερμηνεία της συντακτικής μεταβολής τη γνωστή ήδη έννοια της *διαφάνειας* (transparency), που συνοψίζεται ως εξής: «οι υποκείμενες δομές δεν πρέπει να απέχουν από τις αντίστοιχες επιφανειακές και οι μετασχηματιστικές παραγωγές δεν μπορεί να είναι πολύπλοκες ή να προκαλούν μεγάλες μεταβολές στις δομές όπου εφαρμόζονται»¹⁶. Κατά την πορεία της ιστορίας τους οι επόμενοι γλωσσολόγοι εμφανίζουν δομές που χαρακτηρίζονται από έλλειψη διαφάνειας. Σε τέτοιες περιπτώσεις επιστρατεύονται από την ίδια τη γλώσσα για την αποκατάσταση της διαφάνειας μηχανισμοί, οι οποίοι, στο συγκεκριμένο πρότυπο, είναι δυνατό να έχουν την μορφή αλλαγών στους κανόνες φραστικής δομής, τους λεξιλογικούς κανόνες ή τις απαιτήσεις υποκατηγοριοποίησης. Επίσης, μπορεί να λάβουν την μορφή επαναδιατύπωσης μετασχηματισμών, επαναδιάταξης κανόνων ή και άλλων αλλαγών στο λεξιλόγιο κ.ο.κ. Αξίζει να επισημάνουμε ότι, παρόλο που επιζητείται η διαμόρφωση μιας θεωρίας καθαρά γλωσσικής, γίνεται αναπόφευκτη από ένα σημείο κι έπειτα η σύνδεση της αρχής της διαφάνειας με ψυχολογικά κριτήρια δηλ. με τις διαδικασίες κατάκτησης της γλώσσας από το παιδί ή και με γενικότερες αντιληπτικές στρατηγικές¹⁷. Υποστηρίζεται ότι αν ένας γλωσσικός μηχανισμός είναι πιο σύνθετος απότι απαιτούν οι επικοινωνιακές ανάγκες, το παιδί είναι δυνατό να επιλέξει απλούστερη λύση, με αποτέλεσμα να προκαλείται μεταβολή που, πάντως, δεν επέρχεται ακαριαία αλλά σταδιακά, έτσι ώστε να μη διαταράσσεται η επικοινωνία ανάμεσα στις διαφορετικές γενιές των ομιλητών μιας γλωσσικής κοινότητας. Υποστηρίζεται, επίσης, ότι η αρχή της διαφάνειας αποκαλύπτει τα όρια των γραμματικών. Με άλλα λόγια, ο διαχρονικός έλεγχος διαφοτίζει και δοκιμάζει τη γραμματική λειτουργία φαινομένων στις διάφορες συγχρονικές διαδοχές. Υποδεικνύεται, έτσι, έμμεσα η χρησιμότητα των διαχρονικών αναλύσεων για την πληρέστερη κατανόηση και αξιολόγηση της συγχρονικής έρευνας.

Η μετέπειτα πορεία της γενετικής - μετασχηματιστικής θεωρίας, η οποία συμπίπτει με την τελευταία φάση της δεκαετίας του '80, προσθέτει νέα και διαφορετικά

15. Περιληπτική αλλά εμπεριστατωμένη έκθεση για τη συντακτική μεταβολή στην πρώτη γενετική - μετασχηματιστική θεωρία βλ. στο Bynon *όπ.π.*, σελ. 145 - 169· επίσης στην εισαγωγή του Lightfoot 1979 και κυρίως σελ. 21 - 42.
16. Lightfoot *όπ.π.*, σελ. 120 κ.εξ. Η έννοια της διαφάνειας και της αδιαφάνειας (opacity) των δομών, χρησιμοποιημένη ήδη στην ανάλυση άλλων επιπέδων από παλαιότερους ερευνητές (Kiparsky, King κ.α.) αναλύεται διεξοδικά από τον Lightfoot σε σχέση με την ερμηνεία της συντακτικής μεταβολής και τη θεωρία της γραμματικής γενικότερα.
17. Ο συσχετισμός της γλωσσικής μεταβολής και της κατάκτησης της γλώσσας από το παιδί είχε ήδη προταθεί από άλλους εκπροσώπους του χώρου (Kiparsky, W. Lehmann, King), όπως σημειώνει η Θεοφανοπούλου - Κοντού (1993, σελ. 5).

θεωρητικά δεδομένα, που λογικά επηρεάζουν και την οπτική της συντακτικής μεταβολής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα πράγματα ακολουθούν αυτόματα και με τον ίδιο ρυθμό τις εξελίξεις. Έτσι, ενώ για τη συντακτική ανάλυση συγχρονιών υιοθετούνται οι αρχές του τελευταίου προτύπου ανάλυσης, γνωστού ως *Κυβέρνηση και Σύνδεση Αναφοράς* (Government and Binding)¹⁸, στα ίδια πλαίσια δεν έχουμε ακόμη, όσο γνωρίζω, ανάλογα διαμορφωμένα νέα ερμηνευτική άποψη για τη συντακτική μεταβολή, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις. Είναι ενδεικτικό ότι, στην προσπάθεια να απομονωθούν ορισμένοι εσωτερικοί γλωσσικοί παράγοντες της συντακτικής μεταβολής, βασικές έννοιες γνωστές ήδη στην προηγούμενη βιβλιογραφία (Lightfoot 1979), όπως η έννοια του *χαρακτηρισμένου* (markedness) και η *μετανάλυση* (reanalysis) σε συνδυασμό με την *ποικιλία* (variation), εξακολουθούν να αποτελούν κλειδιά ερμηνευτικών προσεγγίσεων¹⁹.

Τέλος το γεγονός ότι υπήρξαν και απόψεις που αμφισβήτησαν την προσπάθεια ερμηνείας ορισμένων συντακτικών φαινομένων με κριτήρια ακραϊνώς συντακτικά δείχνει ότι η συντακτική, όπως και κάθε άλλη γλωσσική μεταβολή, οφείλεται όντως στη συνδυαστική δράση πολλών παραγόντων²⁰. Η κοινωνιογλωσσική προσέγγιση της Romaine²¹ ή η πραγματολογική πρόταση του Faarlund²², αν μη τι άλλο, εμπλουτίζουν και ενισχύουν ένα γενικότερο προβληματισμό για το πολύπλοκο της γλωσσικής μεταβολής.

Επιστρέφοντας στην εξέταση των ΕΑΠ της Ελληνικής, διευκρινίζουμε ότι ο έλεγχος των ΕΑΠ περιορίζεται στην περίοδο από τα Μεσαιωνικά στα Νέα Ελληνικά για τους εξής λόγους:

(i) Η συνολική εξέταση των ΕΑΠ σε όλη την ιστορική διαδρομή της Ελληνικής υπερβαίνει κατά πολύ τις δυνατότητες ενός άρθρου.

(ii) Για ορισμένα προβλήματα των ΕΑΠ της Αρχαίας Ελληνικής (ΑΕ) υπάρχει – συγκριτική έστω και περιπτώσιακή – αναφορά²³, ακόμη και με αφορμή τη θεωρητική ενίσχυση των υποστηριζόμενων θέσεων για τα δεδομένα των ΕΑΠ της ΝΕ²⁴.

(iii) Τα γλωσσικά δεδομένα των ΕΑΠ της μεσαιωνικής περιόδου – μιας περιόδου ελάχιστα γνωστής στη σύγχρονη και ξένη γλωσσολογική βιβλιογραφία – φέρνουν στο φως ενδιαφέροντα φαινόμενα για την εφαρμοσμένη και τη γενικότερη θεωρητική έρευνα.

(iv) Χαρακτηριστικά στοιχεία της δομής των ΕΑΠ της ΝΕ (όπως η μη εναρμόνιση σε θέση θέματος με ταυτόχρονη παρουσία του κλιτικού) έχουν την αφετηρία τους στη μεσαιωνική περίοδο.

Ένα από τα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσουμε ήταν, καταρχήν, η αντιπροσωπευτικότητα και η πληρότητα του υλικού, αντιπροσωπευτικότητα ως προς τη

μορφή της γλώσσας στη συγκεκριμένη εποχή (γραπτή ή προφορική, επίσημη - ανεπίσημη κ.ο.κ.) και πληρότητα ως προς τα φαινόμενα που σχετίζονται με το υπό εξέταση θέμα. Γλωσσολόγοι που έχουν ήδη ασχοληθεί με διαχρονικά συντακτικά προβλήματα της Ελληνικής, όπως ο Joseph και η Μόζερ, έχουν ήδη επισημάνει τη δυσκολία που υπάρχει στην κάλυψη αυτών των προϋποθέσεων ειδικά στη Μεσαιωνική Ελληνική (ΜΕ), για την οποία λείπει, ως γνωστόν, μια συγχρονική περιγραφική γραμματική. Παράλληλα, τα περισσότερα εκδομένα κείμενα απηγούν κυρίως τη γραπτή μορφή της γλώσσας των λογίων, απ' όπου είναι δύσκολο και επικίνδυνο να συναγάγει κανείς συμπεράσματα για την τότε ομιλουμένη²⁵. Για τον λόγο αυτό περιορίστηκα στην αποδελτίωση των κειμένων εκείνων που θεωρούνται πλησιέστερα στην απλή προφορική παράδοση της γλώσσας²⁶.

Μεθοδολογικά ακολουθούμε την εξής πορεία: εκθέτουμε συνοπτικά τον σύγχρονο θεωρητικό προβληματισμό για την αντιμετώπιση των ΕΑΠ. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα βασικά σημεία από τις υπάρχουσες αναλύσεις των ΕΑΠ της ΝΕ²⁷, ενώ στην επόμενη ενότητα επιχειρείται συγχρονική περιγραφή των ΕΑΠ της ΜΕ (με αρκετές επιφυλάξεις, αφού για το συγκεκριμένο θέμα, και γενικότερα για την περιγραφή της ΜΕ, υπάρχει μεγάλο κενό στη σύγχρονη βιβλιογραφία). Με αυτά ως προαπαιτούμενα προχωρούμε στη σύγκριση των δύο συγχρονικών αναλύσεων των ΕΑΠ για να καταλήξουμε σε μία απόπειρα ερμηνείας των παρατηρούμενων γλωσσικών μεταβολών με πρότυπο, τόσο στον συγχρονικό όσο και στον διαχρονικό άξονα, το γενετικό - μετασχηματιστικό. Άλλωστε, από τη μία πλευρά οι υπάρχουσες γενικές και ειδικές συγχρονικές αναλύσεις των ΕΑΠ προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από αυτόν τον χώρο, και από την άλλη, σε ό,τι αφορά τον διαχρονικό έλεγχο, οι γενικές αρχές που υιοθετούνται (ο έλεγχος της διαφάνειας ή οι έννοιες της μετανάλυσης και της *μαθησιακής ικανότητας* (learnability)), πιστεύουμε ότι συμβάλλουν στην κατανόηση των εσωτερικών μηχανισμών που οδηγούν στις διαπιστούμενες συντακτικές μεταβολές.

2. Οι ΕΑΠ στη γενική βιβλιογραφία

Οι δυο κυριότεροι τρόποι που έχουν προταθεί για την ανάλυση των ΕΑΠ στην ξένη βιβλιογραφία μπορούν να συνοψιστούν ως εξής²⁸:

(i) *Υπόθεση του Συμπληρωματικού Δείκτη* (ΣΔ) (COMP hypothesis). Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, που υποστηρίχθηκε από τον Chomsky και άλλους²⁹, η ΕΑΠ περιέχει αναφορική (αναφ.) φράση που προ - τίθεται με κανόνα μετακίνησης στην

25. Οι εκτιμήσεις των Joseph (1978, σελ. 4 - 7) και Moser (1988, σελ. 207 - 214) για τα προβλήματα συλλογής των γλωσσικών δεδομένων της ΜΕ εξακολουθούν να ισχύουν παρά την λεξικογραφική και λοιπή φιλολογική πρόοδο των τελευταίων χρόνων.

26. Πλήρη κατάλογο των πηγών βλ. στο τέλος της μελέτης. Οι πηγές αυτές αντιπροσωπεύουν την περίοδο από τον 6ο μ.Χ. αι. έως τον 15ο, όπως έχει επικρατήσει να οριοθετείται γλωσσικά η μεσαιωνική περίοδος της ελληνικής γλώσσας (βλ. Browning 1991, σελ. 25, 76 και 96).

27. Πρβλ. υποσ. 2

28. Μία προσαρμογή στα νεοελληνικά δεδομένα και κριτική θεώρηση των δύο απόψεων περιλαμβάνεται στις μελέτες των Φιλιππάκη - Warburton - Σταύρου 1986 και 1987, σελ. 118 - 121 και 312 - 313 αντίστοιχα.

29. Bresnan - Grimshaw 1978, σελ. 331, υποσ. 1.

18. Για τις αρχές του προτύπου αυτού ενδεικτικά παραπέμπουμε στους Radford 1988, Θεοφανοπούλου - Κοντού 1989 και Φιλιππάκη - Warburton 1992.

19. Βλ. χαρακτηριστικά Chaski 1988, σελ. 11 - 15.

20. Πρβλ. και υποσ. 9.

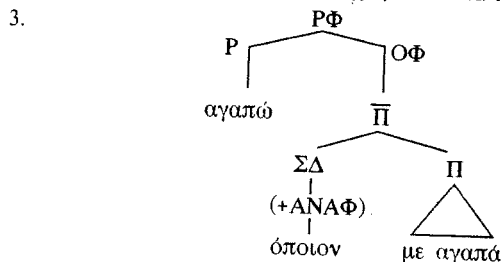
21. S. Romaine 1982: *Socio - historical linguistics. Its status and methodology* (Cambridge Univ. Press).

22. J. Faarlund 1985: «Pragmatics in diachronic syntax», *Studies in Language* 5, σελ. 363 - 393.

23. Βλ. σχετικά Adams 1972· επίσης Groos - van Riemsdijk 1981, σελ. 207 - 209.

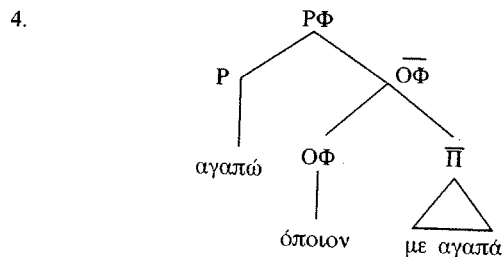
24. Σταύρου - Φιλιππάκη - Warburton 1987, σελ. 315 - 316.

αρχική της θέση, δηλ. στον κόμβο του ΣΔ. Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, το αναφορικό *όποιον*, που εισάγει την ΕΑΠ στην 1α πρόταση, βρίσκεται στη θέση ΣΔ μιας δευτερεύουσας πρότασης που εξαρτάται απευθείας από κόμβο ονοματικής φράσης, όπως απαιτεί το συμπλήρωμα του ρήματος *αγαπώ* κατά το σχήμα 3:

Όπως δείχνει το σχήμα, η Υπόθεση αυτή, παρά τη στενή οργανική σχέση της ΕΑΠ με την κύρια (υποκείμενο, αντικείμενο κ.λπ.), δεν δηλώνει με σαφή τρόπο την καθοριστικότητα αυτής της σχέσης ως προς τα φαινόμενα ελέγχου ή συμφωνίας των όρων (πώς καθορίζεται π.χ. η πτώση των αναφ: στοιχείων που εισάγουν τις ΕΑΠ).

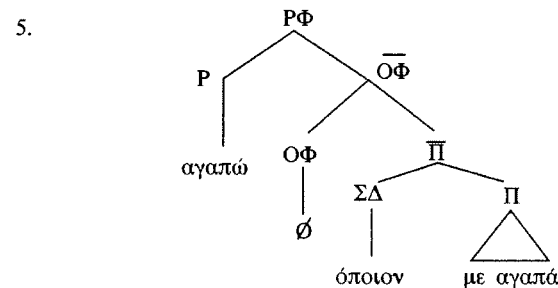
(ii) *Υπόθεση της Κεφαλής (Head hypothesis)*. Πρόκειται για την άποψη που έχουν διατυπώσει οι Bresnan και Grimshaw³⁰, σύμφωνα με την οποία οι ΕΑΠ, παρά την επιφανειακή απουσία λεξικής φράσης για την εξάρτηση της αναφορικής πρότασης (όπως συμβαίνει στις συνήθεις προσδιοριστικές αναφορικές προτάσεις: *ο άνθρωπος ο οποίος...*), προϋποθέτουν στη βαθιά δομή τους μία Ονοματική (ή και Επιθετική, Επιρρηματική ή Προθετική) φράση ως υποχρεωτικό κόμβο εξάρτησης. Στη θέση αυτή τοποθετούν τα αναφορικά στοιχεία που εισάγουν τις ΕΑΠ. Η δομή της ΕΑΠ στο παράδειγμα 1α διαμορφώνεται, σύμφωνα με την υπόθεση της κεφαλής, ως εξής:

Με αυτόν τον τρόπο πιστεύουν ότι επιλύουν καλύτερα τα προβλήματα εξάρτησης και συμφωνίας των όρων των ΕΑΠ με όρους της κύριας πρότασης, πράγμα που υποδηλώνει ότι ο όλος προβληματισμός για την ανάλυση των ΕΑΠ είχε ως αφετηρία την εξής διαπίστωση: τα αναφορικά στοιχεία που εισάγουν τις ΕΑΠ — κι αυτό φαίνεται καλύτερα στις κλιτές γλώσσες με τις εναλλαγές των πτωτικών μορφολογικών δεικτών παρά στην Αγγλική —, ως προς την κατηγοριακή και κυρίως την πτωτική τους εμφάνιση, άλλοτε ακολουθούν τις επιταγές εναρμόνισης του ρήματος της κύριας και άλλοτε του ρήματος ή άλλων όρων της δευτερεύουσας (βλ. παρακάτω στα δεδομένα

30. Bresnan – Grimshaw όπ. π.

της ΝΕ, παρ. 9 - 14). Ο προβληματισμός αυτός διευρύνεται σε νεώτερες εισηγήσεις που έχουν υπόψη τους τα δεδομένα περισσότερων γλωσσών (μεταξύ αυτών και της Ελληνικής) και προσπαθούν συνδυάζοντας τις εν λόγω υποθέσεις να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα εναρμόνισης των ΕΑΠ, με βάση πάντοτε τις κρατούσες γενικές αρχές εξάρτησης όρων και προτάσεων του μετασχηματιστικού μοντέλου. Υπαινίσσομαι, μεταξύ άλλων, τη θεωρητική πρόταση των Groos – van Riemsdijk, που θέλει τα αναφορικά στοιχεία των ΕΑΠ στη θέση του ΣΔ (κατά την υπόθεση i) και παράλληλη παρουσία κόμβου κεφαλής (κατά την υπόθεση ii) αλλά κενής, δηλ. χωρίς λεξιλογικά στοιχεία³¹ κατά το σχήμα 5:

3. Οι ΕΑΠ της Νέας Ελληνικής

Η παραδοσιακή γραμματική, η οποία χρησιμοποιεί συνήθως σημασιολογικά κριτήρια για την οριοθέτηση και αξιολόγηση διαφόρων συντακτικών φαινομένων, δεν διακρίνει το είδος των ΕΑΠ από τις λοιπές αναφορικές προτάσεις. Είναι χαρακτηριστικός ο μοναδικός διαχωρισμός του Τζάρτζανου³² σε καθαρές και μη καθαρές αναφορικές προτάσεις, από τις οποίες οι μεν πρώτες περιλαμβάνουν τις προσδιοριστικές ή διασαφητικές, ενώ οι δεύτερες εκείνες που ενέχουν αιτιολογική, τελική, συμπερασματική, υποθετική και παραχωρητική σημασία. Οι προτάσεις που μας ενδιαφέρουν κατατάσσονται κυρίως στις αναφορικούποθετικές και αναφορικές παραχωρητικές:

6. *όποιος μου φτιάξη ένα κρυστάλλινο παλάτι, θά του δώσω τή βασιλοπούλα* (Τζάρτζανος 1963, σελ. 109)
7. *γράφω δ,τι και όπως μου κατέβη* (Τζάρτζανος 1963, σελ. 109)
8. *μή δεχτής, όσα λεφτά κι' αν σου δώση* (Τζάρτζανος 1963, σελ. 110)

Το βασικό πρόβλημα των ΕΑΠ της ΝΕ, δηλ. την ποικιλία στην εναρμόνιση των αναφορικών στοιχείων, θίγει ο Τζάρτζανος σε άλλο σημείο του έργου του πραγματευόμενος τα είδη και τη συντακτική συμπεριφορά των διαφόρων αναφορικών αντωνυμιών. Υπάγοντας το θέμα στα φαινόμενα έλξης αναφέρει τα εξής: «Οί άναφορικές

31. Τα επιχειρήματα της συνδυαστικής αυτής υπόθεσης αναπτύσσονται στο ίδιο άρθρο των εισηγητών (Groos - van Riemsdijk 1981), αλλά και στο Φιλιππάκη - Warburton – Σταύρου 1986.

32. Τζάρτζανος 1963, σελ. 102 - 112.

άντωνυμίες *ό οποίος, όποιος* και *όσος* συμφωνούν με τη λέξι στην όποία αναφέρονται, στό γένος και στόν αριθμό. Ή πτώσις τους κανονίζεται απ' τή σύνταξι τής προτάσεως, στην όποία ανήκουν. Πολλές φορές όμως οι άντωνυμίες *όποιος* και *όσος* παθαίνουν *έλξι* ως πρός τήν πτώσι, ήτοι εκφέρονται όχι στην πτώσι που απαιτεί ή σύνταξις τής προτάσεως στην όποία ανήκουν, αλλά στην πτώσι τής δεικτικής άντωνυμίας ή τής λέξεως εν γένει στην όποία αναφέρονται, είτε υπάρχει αυτή στό λόγο είτε έννοείται απέξω (έλξις προχωρητική): *άλλοίμονο σε όποιον βρεθή εκεί (= σε κείνον, όποιος βρεθή)*³³.

Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό σημείο, που δεν διέφυγε από την προσοχή και το οξύτατο γλωσσικό αισθητήριο του Τζάρτζανου, είναι και το επίμαχο πρόβλημα της σύγχρονης ανάλυσης των ΕΑΠ με μία διευκρίνιση. Δεν είναι όλοι οι τύποι των ΕΑΠ που ενδιαφέρουν ή που σχετίζονται με την ανάλυση αυτή. Από τα παρακάτω παραδείγματα:

9. όσους βοήθησε, φύγανε
10. όποιος/ον αργήσει, τον τιμωρούν
- 11 α. συμφωνώ με όσους μίλησαν προηγουμένως
- β. με όσους μίλησαν προηγουμένως (με αυτούς) συμφωνώ
12. γράφει όπως μιλάει
13. πήγε όπου του υπέδειξες
14. οι γονείς όσων φωνάξω τα ονόματα να παραμείνουν
15. όποιος κι αν/ και να / να έρθει, δεν πρόκειται να αλλάξω γνώμη
16. θα τα βγάλει πέρα, οποιεσδήποτε κι αν είναι οι συνθήκες
17. όπου κι αν πας, εδώ θα ξαναγυρίσεις
18. οποιαδήποτε και οσαδήποτε επιχειρήματα να φέρεις, δεν θα με πείσεις

μόνο τα 9, 10, 11, 12, 13 και 14 έχουν ουσιαστική σχέση με την ανάλυση που επιχειρείται. Τα 15, 16, 17 και 18, παρ' όλη την επιφανειακή ομοιότητα με τα προηγούμενα, αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία, αυτήν που ο Mackridge ονομάζει *επιρρηματικές αναφορικές προτάσεις* με βασικό κριτήριο όχι, όπως φαίνεται, τόσο τα στοιχεία εισαγωγής όσο, κυρίως, τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτές και την εκάστοτε κύρια πρόταση³⁴. Συμφωνώντας μαζί του περισσότερο για την επισήμανση του κριτηρίου παρά για την ονομασία (πώς θα ονόμαζε, π.χ. την ΕΑΠ: *(τον έστειλαν) όπου βρήκαν κενή θέση*), θεωρώ ότι πράγματι σε αντίθεση με την ομάδα α' (προτάσεις 9, 10, 11, 12, 13 και 14), όπου το σημείο εξάρτησης των ΕΑΠ είναι μία ονοματική αλλά και προθετική ή επιρρηματική φράση – ανάλογα με την υποκατηγοριοποίηση του κυρίου ρήματος και ανάλογα με τον ρόλο ολόκληρης της ΕΑΠ μέσα στην κύρια πρόταση –, η ομάδα β' (15, 16, 17 και 18) δεν έχει τα ίδια σημεία εξάρτησης. Εδώ η ΕΑΠ δεν υποκαθιστά ούτε συμπληρώνει ή αναφέρεται σε όρο της κύριας. Έτσι, αν π.χ. στην περίπτωση 17 επιχειρήσουμε να συνδέσουμε αναφορικά το τοπικό επίρρημα *εδώ* της κύριας με το *όπου* της αναφορικής, παραβιάζουμε το νόημα όλης της εκφοράς. Άλλωστε η παρουσία του δεικτικού τοπικού *εδώ* δίπλα στο αντίστοιχο αναφορικό *όπου* δεν προβλέπεται στις απλές ΕΑΠ. Αντίθετα, δεν είναι τυχαίο ότι σε όλες αυτές τις προτάσεις της ομάδας β' εμφανίζονται οι δείκτες των παραχωρητικών προτάσεων (*κι αν, και να*)

33. Τζάρτζανος 1946, σελ. 169.

34. Mackridge 1990, σελ. 368 - 369.

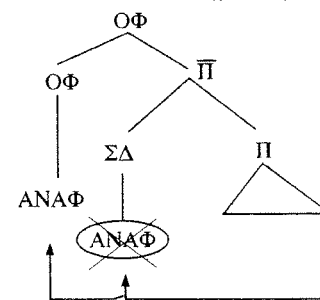
που δημιουργούν ένα ξεχωριστό είδος σύνθετων ελεύθερων αναφορικό - παραχωρητικών προτάσεων, για τις οποίες όμως απαιτείται ιδιαίτερη έρευνα³⁵.

Όπως προαναφέραμε³⁶, οι ΕΑΠ της ΝΕ έχουν μελετηθεί από τις Φιλιππάκη - Warburton και Σταύρου σε δύο διαδοχικές φάσεις. Στην πρώτη (1986) οδηγούμενες από τα δεδομένα των ΕΑΠ της ΝΕ, στις οποίες τα αναφορικά στοιχεία άλλοτε εναρμονίζονται με τη δευτερεύουσα και άλλοτε με την κύρια πρόταση, θεωρούν ότι επαρκέστερος ερμηνευτικός τρόπος είναι η συνδυαστική λύση των Groos — van Riemsdijk (κενή κεφαλή εξάρτησης και τα αναφορικά στον ΣΔ της ΕΑΠ)³⁷, τροποποιημένη κατά την πρόταση του Borsley (με κανόνα μετακίνησης των αναφορικών στοιχείων στην κενή κεφαλή)³⁸ και συμπληρωμένη από τις ίδιες ως προς τους όρους λειτουργίας αυτού του κανόνα μετακίνησης για τα δεδομένα της ΝΕ. Συγκεκριμένα, από την αντιπαράθεση των ακόλουθων γραμματικών και αντιγραμματικών ΕΑΠ (ο χαρακτηρισμός δικός τους), στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι 1 α - β και 2 α - β ως 21 α - β και 22 α - β,

- 19 α. ήρθαν όσος ήθελαν
- β. όσος ήθελαν ήρθαν
- 20 α. ήρθαν όσος γνώριζα
- β.* ήρθαν όσος γνώριζα
- 21 α. αγαπώ όποιον με αγαπά
- β.* αγαπώ όποιος με αγαπά
- 22 α. όποιος δεν μιλάει, τον θάβουνε
- β.* όποιος δεν μιλάει θάβουνε

με το αναφορικό στοιχείο άλλοτε να εναρμονίζεται ως προς την πτώση, την κατηγορία και τον αριθμό με το κύριο ρήμα (παρ. 20α, 21α) και άλλοτε με το δευτερεύον (παρ. 22β), κρίνους

23.

35. Στη μελέτη των προτάσεων αυτών, εντοπισμένων ήδη από τον Τζάρτζανου (1963, σελ. 102 - 112), μπορεί να συμβάλει εξαιρετικά η εμπειριστατωμένη σημασιολογική ανάλυση των παραχωρητικών προτάσεων της ΝΕ από την Νικηφορίδου (Nikiforidou 1990), όπου εξετάζεται αναλυτικά η συντακτική και σημασιολογική (παραχωρητική) συμπεριφορά των *και αν, και να, να*, η σχέση τους με τις υποθετικές προτάσεις, ενώ επιστημαίνεται η ανάγκη ιδιαίτερης έρευνας για τις *συνδυαστικές* εκφορές των παραχωρητικών δεικτών με τα αόριστα αναφορικά στοιχεία *όσο, όπου, όποιος* κ.λπ. (σελ. 215).

36. Βλ. παραπάνω, σελ. 1 και υποσ. 2.

37. Πρβλ. υποσ. 31.

38. Βλ. Borsley 1984, στη συγκριτική ανάλυση των ΕΑΠ Αγγλικής και Πολωνικής.

Το αναφορικό στοιχείο που βρίσκεται στον ΣΔ μετακινείται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, στον κενό λεξιλογικών στοιχείων κόμβο - κεφαλή ΟΦ, προκειμένου να εξασφαλίσει τη δυνατότητα εναρμόνισης με το κύριο ρήμα. Οι προϋποθέσεις αυτές σχετίζονται από τις συγγραφείς με τον σημασιολογικό ρόλο ολόκληρης της ΕΑΠ, αν δηλ. (i) βρίσκεται σε θέση οργανικού όρου (argument) της κύριας πρότασης ή (ii) σε θέση θέματος (συνήθως στην αρχική θέση της όλης εκφοράς και με μικρή απόσταση από την κύρια, γεγονός που δηλώνεται από τη σχετική παύση που μεσολαβεί κατά τη μετάβαση από τη δευτερεύουσα στην κύρια πρόταση). Υποστηρίζουν, λοιπόν, ότι στην πρώτη περίπτωση η αναφορική φράση υπακούει πάντα στις απαιτήσεις του κυρίου ρήματος και άρα πρέπει να μετακινηθεί και να βρίσκεται στην κεφαλή. Εδώ υπάγεται η παραγωγή των προτάσεων 20α και 21α, όπου πράγματι τα αναφορικά όσα και όποιον είναι απολύτως εναρμονισμένα, ως προς τις κατηγοριακές και λοιπές (πτώσης και αριθμού) επιταγές του κυρίου ρήματος (όσοι: ΟΦ υποκείμενο σε πτώση ονομαστική και αριθμό πληθυντικό όπως επιβάλλει το κύριο ρήμα ήρθαν, όποιον: ΟΦ αντικείμενο σε πτώση αιτιατική όπως επιβάλλει το κύριο ρήμα αγαπάω). Αντίθετα, αν η ΕΑΠ κατέχει θέση θέματος στην όλη εκφορά (παρ. 22α), τότε το αναφορικό εναρμονίζεται με το ρήμα της ΕΑΠ (όποιος: ΟΦ υποκείμενο σε ονομαστική ενικού, όπως απαιτεί το ρήμα μιλάει). Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να βρίσκεται στον ΣΔ.

Στη δεύτερη περίπτωση παρατηρούνται δύο φαινόμενα: πρώτον, εμφανίζεται κλιτικό (βλ. παρ. 22α), η αντωνυμία τον, που αποκαθιστά τη σύνδεση του απομακρυσμένου όποιος με το κύριο ρήμα θάβουνε. Ότι συνδέεται αναφορικά με το όποιος φαίνεται από τη συμφωνία γένους και αριθμού, ενώ την πτώση του την καθορίζει το κύριο ρήμα. Έτσι, με τη βοήθεια του κλιτικού διασώζεται η ένδειξη της διπλής σχέσης του όποιος και προς τα δύο ρήματα³⁹. Το δεύτερο φαινόμενο, που επισημαίνεται από τις συγγραφείς περισσότερο στο δεύτερο άρθρο, έχει σχέση με τη μη υποχρεωτική εναρμόνιση του αναφορικού στις επιταγές του ρήματος της ΕΑΠ. Πράγματι, αντί της 22α, μπορεί να λεχθεί

24. όποιον δεν μιλάει, τον θάβουνε,

όπου το όποιον δηλώνει εναρμόνιση με το κύριο ρήμα θάβουνε. Η εναλλακτική αυτή δυνατότητα (όποιος/όποιον) μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι, όταν η ΕΑΠ επιτελεί χρέη θέματος, ο κανόνας μετακίνησης της αναφ. φράσης από τον ΣΔ στον κόμβο κεφαλής εξακολουθεί να λειτουργεί αλλά μόνο προαιρετικά.

Στη δεύτερη μελέτη (1987) των συγγραφέων βρίσκουμε ορισμένες διαφορές στην ανάλυση των ΕΑΠ της ΝΕ, που σχετίζονται με το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο κινούνται. Ξεκινώντας από νεώτερα δημοσιεύματα⁴⁰ που αναλύουν τις ΕΑΠ βάσει των αρχών της Κυβέρνησης και Αναφορικής Σύνδεσης, αντιμετωπίζουν το θέμα εναρμόνισης των αναφορικών στοιχείων ως κριτήριο παραμετροποίησης⁴¹, που ε-

39. Για την υποχρεωτική παρουσία του κλιτικού σε περιπτώσεις θεματοποίησης της ΕΑΠ της ΝΕ αλλά και την υποχρεωτική απουσία του σε περιπτώσεις εστίασης: όποιος/ον δεν μιλάει, τον θάβουνε [θεματοποίηση] - ΟΠΟΙΟΝ ΔΕΝ ΜΙΛΑΕΙ θάβουνε [έμφαση] βλ. παρακάτω υποσ. 54.

40. Harbert 1983.

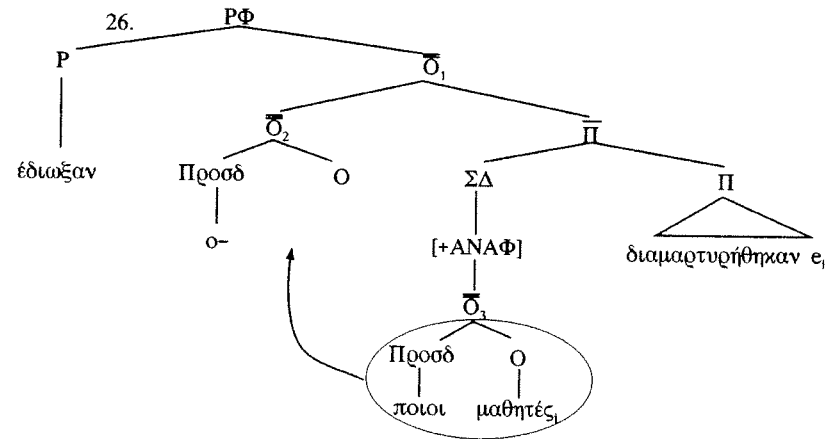
41. Για την έννοια των παραμέτρων (parameters) και της παραμετρικής ποικιλίας (parametric variation) βλ. Haegeman 1991, σελ. 12 - 15, Θεοφανοπούλου - Κοντού 1989, σελ. 33 - 34 και Φιλιππάκη - Warburton 1992, σελ. 206 - 208.

ξαρτάται από την παρουσία και τις ιδιότητες των κενών κατηγοριών μέσα στην πρόταση και την κατανομή του θεματικού ρόλου (θ' role), παράγοντες που με τη σειρά τους καθορίζουν τη δυνατότητα μετακίνησης μιας αναφ. φράσης.

Συγκεκριμένα, επειδή υποστηρίζεται ότι ο κόμβος εξάρτησης - κεφαλή των ΕΑΠ είναι μία κενή κατηγορία, δεν δέχονται ότι αυτή μπορεί να είναι ANΤ (PRO)⁴², εφόσον αυτό θα συνεπαγόταν υποχρεωτική εναρμόνιση, ούτε όμως και αντ (pro) που τίθεται συνήθως σε γλώσσες χωρίς εναρμόνιση, όπως στην περίπτωση των ΕΑΠ της ΑΕ λόγω του πλούσιου κλιτικού συστήματος⁴³. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι, αφού το πτωτικό σύστημα της ΝΕ βρίσκεται σε ενδιάμεση κατάσταση (ούτε απουσία πτώσεων, όπως στην Αγγλική, ούτε πολυμελές πτωτικό σύστημα, όπως στην ΑΕ), η κενή κατηγορία στην κεφαλή των ΕΑΠ δεν μπορεί να χαρακτηριστεί με κανέναν από τους προβλεπόμενους τύπους (PRO ή pro). Γι' αυτόν τον λόγο προτείνεται να τοποθετούνται τα αναφορικά στοιχεία στον ΣΔ και από εκεί να μετακινούνται στην κεφαλή. Προηγουμένως, όμως, υποθέτουν ότι στον προσδιοριστικό κόμβο της κεφαλής υπάρχει ένα λεξιλογικό στοιχείο, το μόρφημα ο- που δικαιολογείται από το αρχικό τμήμα όλων των αόριστων αναφορικών στοιχείων της ΝΕ (ό - που, ό - τι, ό - ποιος, ό - ποτε). Στο στοιχείο αυτό, που κυβερνάται από το κύριο ρήμα, προσκολλώνται τα μετακινούμενα από τον ΣΔ αναφορικά στοιχεία και απορροφούν τα χαρακτηριστικά της πτώσης. Έτσι, σύμφωνα με τη νέα άποψή τους, η πρόταση

25. έδωξαν όποιους μαθητές διαμαρτυρήθηκαν

αναλύεται ως εξής:

Η αναφορική φράση - ποιοι μαθητές μετακινείται στην κεφαλή Ö2 όπου το προσδ. - ποιοι προσκολλάται στο μόρφημα ο-, που έχει ήδη πάρει την ένδειξη της πτώσης

42. Αντίθετα από τον Harbert (όπ.π.), που υποστήριξε ότι, παρόλο που το PRO θεωρείται στοιχείο μη κυβερνώμενο, μπορεί να τοποθετηθεί στην κεφαλή των ΕΑΠ, εφόσον χάρη στην καθολική αρχή της προσβασιμότητας του ΣΔ, το κύριο ρήμα αφήνει το PRO ακυβέρνητο και δίνει πτώση και στοιχεία υποκατηγοριοποίησης στα αναφορικά στοιχεία που φιλοξενεί ο ΣΔ.

43. Βλ. τα παραδείγματα στο Φιλιππάκη - Warburton - Σταύρου 1987, σελ. 315.

(αιτ.) από το κυβερνών ρήμα *έδωξαν*. Επειδή η μετακίνηση ελέγχεται τώρα και με το σημασιολογικό κριτήριο του θεματικού ρόλου, οι συγγραφείς προβληματίζονται για το ασυμβίβαστο της μεταφοράς του θεματικού ρόλου στον κόμβο \bar{O}_2 , όπου μετακινείται η αναφ. φράση, αφού η τελευταία έχει ήδη θεματικό ρόλο και άρα δεν πρέπει να βρει άλλον στη θέση αυτή. Η απάντηση που δίνουν έχει περισσότερο διαισθητικό χαρακτήρα.

Γενικότερα, στην πρόταση της β' φάσης είναι φανερό ότι δίνεται έμφαση στον έλεγχο του είδους της κενής κατηγορίας που πρέπει να υπάρχει στην κεφαλή, αλλά δεν καλύπτονται όλες οι βασικές περιπτώσεις των ΕΑΠ. Οι συγγραφείς στη φάση αυτή εξετάζουν τις ΕΑΠ της ΝΕ μόνο σε θέση οργανικού ρόλου, ενώ, όπως φάνηκε από τα παραδείγματα 22α και 22β, ένα από τα προβλήματα των ΕΑΠ της ΝΕ είναι ακριβώς η προαιρετική εναρμόνιση των αναφ. στοιχείων όταν είναι θεματοποιημένες. Εξάλλου, η προσπάθεια να επιστρατευθούν μορφολογικοί παράγοντες για την τοποθέτηση ενός λεξιλογικού στοιχείου στη θέση του προσδιοριστή της κενής κατηγορίας, παρόλο που βρίσκει έρεισμα στην ιστορική ερμηνεία του *όποιος* (βλ. παρακάτω, σελ. 19 - 20), μένει ουσιαστικά μετέωρη - αν και ευφυής -, επειδή αφήνει ακάλυπτες άλλες περιπτώσεις αναφορικών στοιχείων, όπως είναι το *όσος* του οποίου η ετυμολογία δεν επιτρέπει ανάλογο διαχωρισμό⁴⁴.

Ακόμη πιο προβληματικό, σύμφωνα με τη θεωρία, είναι το φαινόμενο σύγκρουσης πτώσεων και θεματικού ρόλου που παρατηρείται στην αναφορική φράση, είτε δεχθούμε ότι αυτή μετακινείται από τον συμπληρωματικό δείκτη στην κενή κεφαλή (που φέρει ήδη τα χαρακτηριστικά της κατηγορίας και της πτώσης, όπως επιτάσσει το κύριο ρήμα) είτε ότι μένει στον ΣΔ και εκεί προσαρμόζεται στις επιταγές του κυρίου ρήματος λόγω της *προσβασιμότητας* (accessibility) (βλ. και πιο κάτω, υποσ. 47 και 52) του ΣΔ. Αν προσέξουμε το σχήμα 26, η αναφορική φράση — *ποιοι μαθητές* που βρίσκεται στον ΣΔ, επηρεασμένη ήδη από τον θεματικό ρόλο και την πτώση που επιβάλλει το ρήμα της δευτερεύουσας *διαμαρτυρήθηκαν* φαίνεται ότι με τη μία ή την άλλη υπόθεση εκτίθεται εκ νέου στη σφαίρα της κυβέρνησης του κύριου ρήματος και επαναπροσδιορίζεται σύμφωνα με τις δικές του επιταγές, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται στην τελική της διατύπωση σε πτώση αιτιατική (παρ. 25). Παραβιάζεται, επομένως, η βασική αρχή του θ' κριτηρίου⁴⁵. Το πρόβλημα επισημαίνεται από την Φιλιππάκη στις τελευταίες εκτιμήσεις της για τη δομή των ΕΑΠ της ΝΕ⁴⁶ αλλά αφήνεται ανοικτό.

Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε μια εναλλακτική πρόταση για το γριφώδες, εν πολλοίς, πρόβλημα των ΕΑΠ της ΝΕ, ενισχυόμενοι και από τα σχετικά δεδομένα τόσο της ΜΕ όσο και άλλων συγγενών γλωσσών. Από την προηγούμενη ανάλυση δεχόμαστε ότι η αναφ. φράση της ΕΑΠ, όταν η τελευταία βρίσκεται σε θέση οργανικού όρου της κύριας πρότασης, είναι στον ΣΔ και έχει έτσι πτώση και θεματικό ρόλο από τη δευτερεύουσα πρόταση. Από την άλλη πλευρά, οι απαιτήσεις

44. Κατά τον Chantraine το *όσος* είναι παράγωγο του αναφορικού *ὅς* (από το ινδοευρ. *yo): P. Chantraine 1968, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris: Klincksieck, λήμματα *ὄσος* και *ὅς*.

45. Σύμφωνα με αυτήν, κάθε όρος φέρει ένα και μόνο θεματικό ρόλο και κάθε θεματικός ρόλος δίνεται σε ένα μόνο οργανικό όρο της πρότασης. Περισσότερα γι' αυτό βλ. στο Θεοφανοπούλου - Κοντού 1989, 177 - 178, υποσ.1 και Φιλιππάκη - Warburton 1992, 218 - 222.

46. Πρβλ. Θεοφανοπούλου - Κοντού ό.π.π., σελ. 116 - 117 και Φιλιππάκη - Warburton ό.π.π., σελ. 231 - 233.

υποκατηγοριοποίησης του κυρίου ρήματος ικανοποιούνται από την παρουσία της κενής ΟΦ, που είναι η κεφαλή εξάρτησης όλης της ΕΑΠ⁴⁷. Το είδος της κενής κατηγορίας εκτιμούμε ότι πρέπει να είναι το αντωνυμικό στοιχείο *pro*, που, σύμφωνα με τη θεωρία, μπορεί να κυβερνάται (εδώ από το κύριο ρήμα) και που, έτσι κι αλλιώς, έχει κυρίως συνδεθεί με τις κλιτές γλώσσες. Οι διαδικασίες, ωστόσο, εκείνες που αφορούν την απόδοση δομικής πτώσης στην επιφανειακή δομή της πρότασης, δεν νομίζουμε ότι σχετίζονται υποχρεωτικά με τα φαινόμενα εναρμόνισης, τουλάχιστον στο ίδιο επίπεδο· υποστηρίζουμε δηλ. ότι στις κλιτές γλώσσες, ανάλογα με τον πλούτο των μορφολογικά χαρακτηρισμένων πτώσεων, είναι δυνατό να παρατηρείται εναρμόνιση μορφοφονολογικού χαρακτήρα της ελεγχόμενης από το κύριο ρήμα αναφ. φράσης.

Ότι η εναρμόνιση συνδέεται κυρίως με την τελική μορφή της αναφ. φράσης παρά με τη δομική της πτώση έχει ήδη επισημανθεί από τους Groos και van Riemsdijk⁴⁸, οι οποίοι επικαλούνται ως απόδειξη την περίπτωση του γερμανικού ουδέτερου αναφορικού *was* (= ό,τι). Παρά τη σύγκρουση των πτωτικών λειτουργιών (ονομαστικής υποκειμένου και αιτιατικής αντικειμένου) που εκφράζει, λόγω της ουδέτερης μορφής του, λειτουργεί χωρίς πρόβλημα (*was du mir gegeben hast, ist prächtig* = ό,τι μου έδωσες είναι θαυμάσιο). Το ίδιο προφανώς ισχύει και για το αντίστοιχο ελληνικό *ό,τι*. Η άποψή τους, κατά την προσωπική μου γνώμη, ενισχύεται και από το φαινόμενο της έλξης. Στην ΑΕ, όπου, όπως αναφέρθηκε, δεν παρατηρείται γενικά εναρμόνιση — κι αυτό λόγω του πλούσιου πτωτικού παραδείγματος⁴⁹ —, ορισμένα φαινόμενα έλξης, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά μορφοφονολογικές εναρμονίσεις σε επιταγές κυβερνητών (ρήματος ή πρόθεσης), δείχνουν ότι η πτωτική εναρμόνιση λειτουργεί σε άλλο επίπεδο από εκείνο στο οποίο ρυθμίζονται οι δομικές απαιτήσεις της πρότασης:

27 α. νῦν ἐπαινῶ σε ἐφ' οἷς λέγεις τε καὶ πράττεις (Ξενοφ. Ανάβ. 3, 1, 45)
β. βλάπτεσθαι ἀφ' ὧν ἡμῖν παρεσκευάσται (Θουκ. 7, 67)

Υπάρχει ακόμη ένα σημείο που συνηγορεί για τη διαφορετική τοποθέτηση της λειτουργίας της πτωτικής εναρμόνισης. Στις αναλύσεις που προηγήθηκαν η εναρμόνιση ελέγχεται ως προς την υποχρεωτική ή μη απόδοση πτώσης και κατηγορίας στην αναφ. φράση. Υπάρχουν, ωστόσο, δεδομένα και από άλλες γλώσσες⁵⁰ αλλά και από

47. Θα ήθελα να αναφέρω στο σημείο αυτό μια πρώτη σκέψη μου που θα τοποθετούσε εναλλακτικά την αναφ. φράση απευθείας στον συμπληρωματικό δείκτη. Έτσι, χωρίς μετακίνηση από βαθύτερη θέση της δευτερεύουσας θα έμενε ελεύθερη στη σφαίρα επιρροής του κυρίου ρήματος, για να πάρει απ' αυτό πτώση και θεματικό ρόλο, χάρη στην *προσβασιμότητα* (accessibility) του ΣΔ. Μια τέτοια άποψη όμως, που έρχεται σε αντίθεση με τη θεωρία (ως προς τον κανόνα μετακίνησης των αναφ. φράσεων), θα έπρεπε να υποστηριχθεί με παράλληλο έλεγχο όλων των προτάσεων που περιέχουν αναφ. φράσεις, κάτι που ξεπερνά τον στόχο αυτής της μελέτης.

48. Groos - van Riemsdijk 1981, 212.

49. Σταύρου - Φιλιππάκη - Warburton 1987, σελ. 315.

50. Πρβλ. την περίπτωση της Ισπανικής, όπου, σύμφωνα με την ανάλυση της Suñer (1984, σελ. 370), έχουμε εναρμόνιση πτώσης αλλά όχι κατηγορίας:

sonaba con quien tu me presentaste ayer

[= ονειρευόμουν (*με) όποιον μου σύστησες χτες]

Ανάλογος είναι ο προβληματισμός του Harbert (1983), όπως επισημαίνει ο Drachman (1984), για τον διαχωρισμό εναρμόνισης και απόδοσης πτώσης στις ΕΑΠ.

την Ελληνική, από τα οποία αποδεικνύεται ότι δεν είναι υποχρεωτικό να έχουμε πάντα συγχρόνως εναρμόνιση πτώσης και κατηγορίας. Ήδη στα παραδείγματα της ΑΕ 27α - β, γλώσσας χωρίς εναρμόνιση πτώσεων, παρατηρείται εναρμόνιση κατηγοριακή. Κάτι ανάλογο παρατηρούμε και στη ΜΕ (βλ. παρακάτω σελ. 23, παρ. 39,40), αντίθετα από τη ΝΕ, όπου διαπιστώνεται όχι μόνον εναρμόνιση πτώσης αλλά και κατηγορίας:

- 28 α. συνεργάζεται μόνο με όποιον μιλάει αγγλικά
β.* συνεργάζεται μόνο όποιον μιλάει αγγλικά

Αυτό μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε εντέλει ότι η πτωτική εναρμόνιση δεν αφορά τόσο τη δομή όσο τον τύπο των πτώσεων και άρα θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο μορφοφωολογικό επίπεδο. Για μια τέτοια εναρμονιστική διαδικασία υιοθετούμε την άποψη της Suñer 1984 (βλ. πιο πάνω, υποσ. 50), η οποία συνδέει την εναρμόνιση με την ανάγκη περαιτέρω προσδιορισμού της κενής κατηγορίας της ΟΦ κεφαλής σε γλώσσες με περιορισμένο κλιτικό σύστημα. Προηγούμενος, έχουμε διαπιστώσει ομοιότητες στη συμπεριφορά των ΕΑΠ της ΝΕ και της Ισπανικής (π.χ. αποδυναμωμένο κλιτικό σύστημα πτώσεων, εναρμόνιση μόνο σε θέση οργανικού όρου). Η μορφοποίηση αυτής της διαδικασίας έγκειται στην εξίσωση της κενής κατηγορίας (pro) της ΟΦ με τη γειτονική αναφ. φράση του ΣΔ στην οποία διοχετεύει τα τελικά μορφοφωολογικά γνωρίσματα υποκατηγοριοποίησης που έχει από το κύριο ρήμα:

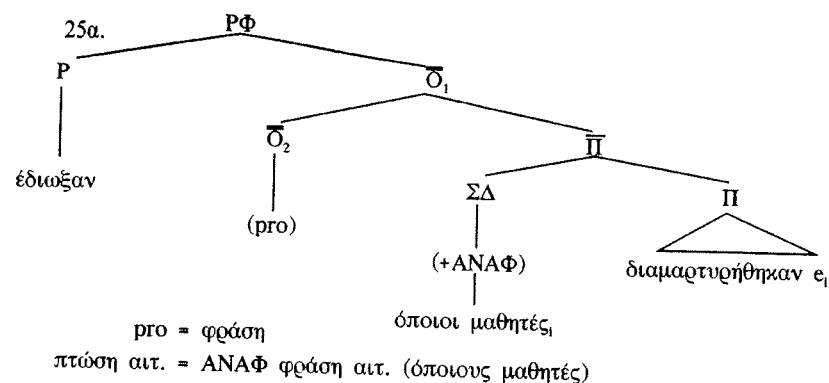
pro = αναφ. φράση
[α πτώση] = [α πτώση]

Η πτώση της κενής κατηγορίας pro ταυτίζεται με την πτώση της αναφ. φράσης. Ο επιπρόσθετος αυτός κανόνας λειτουργεί, όπως υποθέτει η Suñer, μετά την απόδοση της δομικής πτώσης στην κενή κατηγορία από το κύριο ρήμα. Με τον τρόπο αυτό ορίζεται σαφέστερα η κενή κατηγορία από ένα λεξιλογικό στοιχείο, πράγμα που είναι αναγκαίο (εκτός από τον δομικό προσδιορισμό της) σε γλώσσες με μικρές δυνατότητες μορφολογικών ενδείξεων στις πτώσεις⁵¹. Αυτό μπορεί να ισχύει κατεξοχήν στις ΕΑΠ της ΝΕ, όπου οι μορφολογικές εξομαλύνσεις των πτώσεων έχουν όντως αποδυναμώσει το κλιτικό παράδειγμα, με συνέπεια το περιεχόμενο της κενής κατηγορίας pro να έχει ανάγκη σαφέστερου προσδιορισμού.

Έτσι, στο παράδειγμα 25 δεχόμαστε μετακίνηση της ΟΦ όποιοι μαθητές στον ΣΔ. Παράλληλα, το κύριο ρήμα έδιωξαν ικανοποιεί τις απαιτήσεις υποκατηγοριοποίησης του με την παρουσία της κενής ΟΦ pro, η οποία προσδιορίζεται δομικά με την πτώση (αιτιατική), την κατηγορία (ΟΦ) και τον θεματικό ρόλο (αντικείμενο). Βλ. σχήμα 25α.

Το φαινόμενο εναρμόνισης λειτουργεί βάσει της εξίσωσης της κενής κατηγορίας pro και της αναφ. φράσης (δηλ. του λεξιλογικού υλικού) που υπάρχει στον ΣΔ, αλλά στο μορφοφωολογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται τελικώς στην αιτιατική πτώση που απαιτεί το κύριο ρήμα. Με τον τρόπο αυτό, εκτός του ότι παρακάμπτεται το πρόβλημα της σύγκρουσης των δομικών απαιτήσεων κύριου και δευτερεύοντος ρήματος, επιβεβαιώνεται παράλληλα και το γεγονός ότι ο κανόνας πλήρωσης των αναγκών υποκατηγοριοποίησης του κύριου ρήματος είναι ευαίσθητος στο λεξιλογι-

51. Πρβλ. Suñer ό.π., σελ. 366 - 367.

κό υλικό και το αναζητεί όπου αυτό είναι εφικτό, παραμερίζοντας τυχόν παρεμβαλλόμενες κενές κατηγορίες⁵².

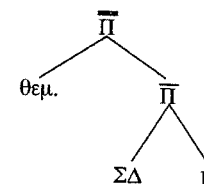
Σε ό,τι αφορά την ΕΑΠ σε θέση θέματος (παρ. 10, 11β) και τη δυνατότητα της αναφ. φράσης να εναρμονίζεται προαιρετικά, πρέπει να αποδοθεί, σύμφωνα με τα παραπάνω, (i) στο γεγονός ότι η θέση αυτή αναφέρεται ως θέση έξω από τα όρια της πρότασης⁵³ και δεν γειτνιάζει δομικά με την κενή ΟΦ για να λειτουργήσει υποχρεωτικά η εναρμόνιση, και (ii) στο ότι οι λεξιλογικές ανάγκες υποκατηγοριοποίησης του κυρίου ρήματος ικανοποιούνται με το κλιτικό από το οποίο αντιγράφεται (προαιρετικά) στην αναφ. φράση της ΕΑΠ ή ίδια πτώση⁵⁴.

Με την προταθείσα λύση εξασφαλίζονται, κατά τη γνώμη μου, τα ακόλουθα:

- (i) ισομορφισμός στην παραγωγή όλων των αναφορικών προτάσεων της ΝΕ με την

52. Οι Groos - van Riemsdijk (όπ. π., σελ. 211) επικαλέστηκαν αυτόν ακριβώς τον λόγο για να υποστηρίξουν την προσβασιμότητα του ΣΔ.

53. Κατά το σχήμα:

Για την τοποθέτηση του κόμβου της θεματοποίησης (topicalization) έξω από τα όρια της πρότασης της ΝΕ βλ. Catsimali 1990, σελ. 158 - 179 και κυρίως 164.

54. Όπως συμβαίνει στην περίπτωση του θεματοποιημένου αντικείμενου της ΝΕ, στο οποίο η πτώση αντιγράφεται από το κλιτικό κατά το σχήμα:

$\bar{\Pi}[\theta_{EM} O\Phi_i \bar{\Pi}[\Sigma\Delta \Pi[O\Phi_{κλιτ.} + P + e_i]]]$

Γι' αυτό το θέμα και ειδικότερα για τον ρόλο και τη σχέση των κλιτικών και των ΕΑΠ της ΝΕ βλ. Θεοφανοπούλου - Κοντού 1988 [1986 - 87], σελ. 44, 48 και 54. Πληρέστερη βιβλιογραφία για τη λειτουργία των κλιτικών στη ΝΕ βλ. στο Θεοφανοπούλου - Κοντού 1988, σελ. 42 - 43 και 1989, σελ. 231 - 232.

τοποθέτηση της αναφ. φράσης στον ΣΔ,

(ii) παράκαμψη του προβλήματος της σύγκρουσης δομικών πτώσεων,

(iii) κάλυψη όλων των περιπτώσεων των απλών ΕΑΠ (με εισαγωγικά στοιχεία τα *όποιος*, *ό,τι* αλλά και *όσος*).

Τέλος, η λύση αυτή φαίνεται να εξυπηρετεί και την περιγραφή των αντίστοιχων δεδομένων της ΜΕ που εκτίθενται στη συνέχεια.

4. Οι ΕΑΠ της Μεσαιωνικής Ελληνικής

Όπως προαναφέραμε (βλ. σελ. 7), η παντελής έλλειψη συγχρονικής ανάλυσης της ΜΕ μας υποχρεώνει μεθοδολογικά να επιχειρήσουμε μια πρώτη περιγραφική σκιαγράφηση των δεδομένων των σχετικών με το είδος των προτάσεων που εξετάζουμε. Πρώτη καταφυγή η άμεση μαρτυρία των κειμένων - πηγών της μακρότατης αυτής περιόδου (πρβλ. υποσ. 26). Χρήσιμες, ωστόσο, είναι και οι πληροφορίες που μας παρέχονται από τη μοναδική παραδοσιακή γραμματική των χρονογραφικών κειμένων⁵⁵ καθώς και από τις ιστορικές προσεγγίσεις της Ελληνικής⁵⁶. Υπενθυμίζουμε ότι ο διαχωρισμός των αναφορικών προτάσεων σε εξαρτημένες προσδιοριστικές και ελεύθερες είναι άγνωστος σε όλες αυτές τις ιστορικές καταθέσεις και, επομένως, *ό,τι* προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε, το αναζητούμε στο γενικό κεφάλαιο των αναφορικών προτάσεων και στις διάφορες μνείες των αναφορικών αντωνυμιών.

Από τα στοιχεία που συλλέξαμε παραθέτουμε ενδεικτικά τα ακόλουθα παραδείγματα:

29. *ὅστις φιλήσειεν ἐγγύς, τοῦ ὕπνου οὐχ ὕστερεῖται* (Διγενής Ακρίτης Κ, 4, 401)
- 30 α. *ὁδς φιλῶ κατέναντί μου θέλω θεωρεῖν* (Μαλάλας 351, 11 - 352, 1)
- β. *δι' ὧν γάρ τις ἁμαρτάνει, δι' αὐτῶν καὶ παιδεύεται* (Θεοφάνης 108, 26 - 27)
- 31 α. *ἀνάθεμα τὰ γράμματα, Χριστέ, καὶ ὅπου τὰ θέλει* (Πτωχοπρόδρομος ΙΙΙ, 85)
- β. *καὶ ὅπου μὲ βλέπει γέροντα μὴ μὲ προσονειδίσει* (Λίβιστρος και Ροδάμνη Ν, 958)
- γ. *ὅπου γάρ εὔρη καὶ αὐτὸν τὸν γάδαρον ὁ λύκος* (Παιδιόφραστος διήγησις 804)
32. *Καὶ ἐν ἐκάστη δὲ πόλει κατέπεμψε θείας σάκρας, ὥστε τιμωρηθῆναι τοὺς ἀταξίαις ἢ φόνους ποιοῦντας, ὁποῖον δ' ἂν ὑπάρχωσι μέρους* (Μαλάλας 422, 15 - 17)
33. *Καὶ ὡς εἶδασιν παράνομα, τὰ ποῖα οὐδὲν ἐλπίζαν* (Διγενής Ακρίτης Ε, 1, 88)
34. *ἔτοιμος νὰ διαφεντευτῶ καὶ νὰ τὸν πολεμήσω ὁποῖος νὰ εἰπῆ ὅτι ἔσφαλα, ἄνευ τῆς ἀφεντίας σου* (Χρονικόν του Μορέως 3885 -6)
- 35 α. *ἀλλὰ τὰς τῶν προβάτων ἐρέας, οἶαι κἄν ἦσαν, ταύτας ἐποιοῦν ἰμάτια* (Μαλάλας 33, 1 - 2)

55. Psaltes 1913.

56. Εννοούμε κυρίως την Ιστορική Γραμματική του Γιάνναρη (Jannaris 1968 [= 1897]) και την Ιστορία της Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής του Browning (1991). Βλ. και Μπαμπινιώτης 1985β.

β. *ἐλείπετο γάρ εἰς τὰ ἵπικα, εἰς οἶον δῆποτε μέρος ἐστρατήγησε* (Μαλάλας 295, 23)

36 α. *Τιμόθεον δὲ τὸν Ἐλοῦρον ἀνεκαλέσατο... καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐχθροὶ τῆς ἁγίας ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἐπαρρησιάζοντο* (Θεοφάνης 121, 5 -7)

β. *ὅσοι τοῦ ἐρχόντησαν ὀμπρὸς διὰ νὰ τὸν πολεμήσουν ὄλους τοὺς ἐκατέκοφτεν ὡς χόρτον εἰς λιβάδι* (Χρονικόν του Μορέως 4028 - 9)

37 α. *καὶ τὰ φορῶ < τὰ > ἐρύπησα εἰς τὸ αἶμα τῶν ἀνθρώπων* (Διγενής Ακρίτης Ε, 4, 1195)

β. *οὐ θέλουσιν ὑπόδησιν τοὺς ἔχω μετ' ἐμένα;* (Πτωχοπρόδρομος ΙΙ, 32)

γ. *τοὺς κάπη ἢ θέρη τοῦ λουτροῦ, τοὺς φλέξη καὶ διψήσουν κατάψυχρον ἄς πίνουσιν νερόν νὰ μὴ διψήσουν* (Λίβιστρος και Ροδάμνη Ν, 923 - 924)

Από τον έλεγχο των παραδειγμάτων προκύπτουν τα εξής: τα αναφορικά που εισάγουν τις ΕΑΠ της ΜΕ είναι πολλά και ποικίλα (*ὅστις*, *ὅς*, *ὅπου/ὅπου*, *ὁποῖος*, *ὁ ποῖος*, *ὁποῖος*, *οἶος/οἶος* *δήποτε*, *ὅσος*, *ὅ*), άλλα κληρονομημένα από την αρχαία γλωσσική παράδοση (*ὅστις*, *ὅς*, *ὅσος*, *ὁ* κλπ.) και άλλα νεώτεροι σχηματισμοί που επιβίωσαν και στη ΝΕ (*ὁποῖος*, *ὅπου/ὅπου*). Από αυτά τα *ὅστις* και *ὅς* συντηροῦν στη χρήση τους το καθεστῶς σύγχυσης που είχε ήδη παρατηρηθεῖ στην αρχαία αλλά κυρίως στην ελληνιστική περίοδο (βλ. τα παραδ. 30α - β, ὅπου η *ὅς* εμφανίζεται με αοριστολογικό χαρακτήρα, ὅπως επιβάλλει το είδος της πρότασης που εισάγει)⁵⁷. Ενδιαφέρονσα, εξάλλου, είναι η περίπτωση της αντωνυμίας *ὁποῖος*: εμφανίζεται με τρεις διαφορετικές παραλλαγές (*ὁποῖος*, *ὁ ποῖος*, *ὁποῖος*) σε κείμενα που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα τρεις διαφορετικούς αιῶνες (*ὁποῖος*: Μαλάλας, 6ος μ.Χ. αι, *ὁ ποῖος*: Διγενής, 11ος, *ὁποῖος*: Χρονικόν του Μορέως, 13ος). Ωστόσο, η παράθεση των παραδειγμάτων αυτών είναι τυχαία και δεν αποσκοπεῖ στην υποστήριξη οποιασδήποτε συστηματικής διαδοχικότητας στη μορφή της εν λόγω αντωνυμίας. Αξίζει, ἄλλωστε, να υπενθυμίσουμε ὅτι η φιλολογική έρευνα έχει ασχοληθεῖ αρκετά με το πολύπλοκο θέμα της προέλευσης αυτών των στοιχείων και, παρ' ὅλη την ομοιότητα της μορφής τους, κατέληγε συνήθως να τα διαφοροποιεῖ: ο Γιάνναρης πίστευε ὅτι, ὅπως το *ποῖος* αντικατέστησε το *τίς*, ἔτσι και το *ὅστις* ἔδωσε τη θέση του στο *ὁποῖος* και κατόπιν στο *ὁποῖος* (με αναβιβασμό του τόνου)⁵⁸. Ο Ανδριώτης στο ετυμολογικό λεξικό της Κοινῆς Νεοελληνικῆς (βλ. λήμμα), συνδέει το *ὁποῖος* με τον νεώτερο λόγο τύπο *ὁποῖος* που προέρχεται στην πραγματικότητα από τον συνδυασμό του άρθρου *ο* και της αντωνυμίας *ποῖος* και δεν έχει καμία σχέση με το αρχαίο ομόγραφο αναφορικό *ὁποῖος*⁵⁹.

57. Βλ. Humbert (χ.χ.), σελ. 32, Blass - Debrunner 1976, σελ. 241, Browning ὁ.π., σελ. 86 - 87 και Psaltes ὁ.π., σελ. 197 - 198. Ας σημειωθεί, επίσης, η επιβίωση μέχρι την ΝΕ μόνο του *ὅ,τι*.

58. Jannaris ὁ.π., σελ. 167 - 168.

59. Ο Ανδριώτης στηρίζεται, ὅπως δείχνει η παραπομπή του, στην ειδική μελέτη του Χατζιδάκι «Περὶ τῆς ἀντωνυμίας ὁ ὁποῖος» (ΜΝΕ 2, 593 - 597). Στην ίδια μελέτη ο Χατζιδάκις θεωρεῖ τον τύπο *ὁ ποῖος* ξενισμό που ἀπέβαλε η Ελληνική και αντικατέστησε με το *ὁ ὁποῖος* (σελ. 595), ενώ το *ὁποῖος* ἔχει σχέση με το *ποῖος*, ὅπως τα ἄλλα αναφορικά προς τα ερωτηματικά στοιχεία. Πιστεῖται δηλ. ὅτι το αρχικό *ὁ* - δεν προέρχεται από το ἄρθρο, ἀλλὰ από τον γνωστό παλαιό δείκτη αοριστίας που βρίσκουμε και στα λοιπὰ αναφορικά στοιχεία (*ὅ,τι*, *ὅπου* κ.λπ.). Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ὅτι η φιλολογική μαρτυρία για την προέλευση του

Ανάλογη είναι και η περίπτωση του *δπου*. Το στοιχείο αυτό χρησιμοποιείται με δύο ελαφρώς παραλλαγμένους τύπους (ως προς τον τονισμό): *δπου* και *δπού/δπού*, αλλά κυρίως με δύο διαφορετικούς ρόλους: ως αναφορικό τοπικό επίρρημα (παραδ. 31 γ), σύμφωνα με την παραδεδομένη του χρήση, και ως άκλιτη αναφορική αντωνυμία (παραδ. 31α - β), όπως έχει επικρατήσει να λειτουργεί από τα πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια και ίσως ακόμη πολύ παλαιότερα⁶⁰. Ο Χατζιδάκις (1977 [= 1914]), απορρίπτοντας την άποψη ότι η αναφορική αντωνυμία *δπου* πρέπει να συνδεθεί με το αντίστοιχο τοπικό επίρρημα (κατά μια γενικότερη τάση εξέλιξης των τοπικών επιρρημάτων σε αντωνυμίες που παρατηρείται σε διάφορες γλώσσες), είχε υποστηρίξει προέλευση αναφορικού *πού* από το ερωτηματικό *πού* και στη συνέχεια, με συμφυρμό προς το τοπικό αοριστολογικό *δπου* και τις άλλες από ο- αρχόμενες αναφορικές αντωνυμίες, τελικό σχηματισμό της αντωνυμίας *δπου*. Και στο σημείο αυτό επισημαίνουμε την ανάγκη συνολικότερης επανεξέτασης αυτών των στοιχείων, καθώς με πιο συστηματικά κριτήρια θα αποφεύγονταν ίσως κυκλικές ερμηνείες του τύπου *που αναφ. - δπου - που*.

Το πιο χαρακτηριστικό από τα αναφορικά στοιχεία που εισάγουν τις ΕΑΠ της ΜΕ είναι, χωρίς αμφιβολία, η υπό μορφήν άρθρου (συνήθως σε αιτιατική και σπανιότερα σε γενική πτώση) αναφορική αντωνυμία *δ, ή, τό* (βλ. τα παραδ. 37α - β - γ). Ο Brownig θεωρεί ότι εμφανίζεται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους και καθιερώνεται στην ύστερη Κοινή, την χαρακτηρίζει μάλιστα ως την πιο κοινή μορφή αναφορικής αντωνυμίας στην πρώιμη μεσαιωνική περίοδο που παρέμεινε, ωστόσο, σε χρήση μέχρι τον 16ο αι⁶¹. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για το λεγόμενο «υποτακτικόν άρθρον», το οποίο χρησιμοποιείται συχνά ως αναφορική αντωνυμία, αντί του *δς, ή, δ*, στον Όμηρο, τους Ίωνες και τους Δωριείς συγγραφείς, αλλά όχι στους Αττικούς και μάλιστα στους κομικούς και πεζογράφους. Ο Χατζιδάκις μιλάει για ανάμειξη στις

δποιος, ανεξάρτητα αν δεχτεί κανείς τη μία ή την άλλη άποψη για την ταυτότητα του προτακτικού *δ* - φαίνεται να στηρίζει ιστορικά το μορφολογικό κριτήριο - επιχείρημα των Φιλιππάκη - Warburton - Σταύρου στην τελευταία πρότασή τους (όπ.π., σελ. 13). Αν αυτό αίρει, τελικά τα προβλήματα ανάλυσης των ΕΑΠ τόσο στη ΝΕ όσο και στη Μεσαιωνική, βλ. σελ. 14. Πάντως, θα άξιζε να γίνει μία νέα συστηματικότερη διαχρονική εξέταση του *δποιος*, υπό το φως και άλλων περισσότερο λειτουργικών κριτηρίων. Και μόνο το παράδειγμα του Ομήρου που παραθέτει το Liddell - Scott στο λήμμα *δποιος* (Υ 250: *δποϊόν κ' εἴψησθα ἔπος, τοῖον κ' ἑπακούσας*) δείχνει την παλαιότητα του *δποιος* ως αναφορικού και αοριστολογικού συνάμα στοιχείου στις ΕΑΠ της Ελληνικής.

60. Ο Γιάνναρης το τοποθετούσε ήδη στην ελληνορωμαϊκή εποχή (όπ.π., σελ. 167), αλλά ο Χατζιδάκις (1977 [= 1914]) θεωρεί ότι είναι ορθότερο να αναχθεί σε μεταγενέστερους χρόνους και συγκεκριμένα στην εποχή συγγραφής του Βίου του Λεοντίου Νεαπόλεως (7ος αι.). Κατά τον Ψάλτη, ωστόσο, (όπ.π., σελ. 197) είναι η «npr. universal Relativ - pronomen», που απαντά ήδη στον Μαλάλα και στους Βίους των Αγίων και επικρατεί κυρίως στη δημόδη λογοτεχνία.

61. Brownig όπ.π., σελ. 87. Υπενθυμίζεται ότι επιβιώσεις της αντωνυμίας αυτής βρίσκουμε σήμερα σε ορισμένες διαλέκτους, όπως στην Κυπριακή (τά *ήξερην ό μάγειρος ἔξερέν τα κι ό γούμενος*: Θ. Κύπρης (εκδ.) 1979: *Γ. Λουκά, Γλωσσάριον*. [Υλικά διά την σύνταξιν ιστορικού λεξικού της Κυπριακής Διαλέκτου], Λευκωσία, λήμμα *τά*), την Κρητική (*τήν άγαπώ μί άη θωρής μέ τά δικά σου μάθα*: Γ. Πάγκαλος 1955: *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τόμ. 1, Αθήναι, σελ. 313), την Ποντιακή (*ποῖσον τό λέω σε* [= *κάνε εκείνο που σου λέω*]: Α. Παπαδόπουλος 1955: *Ιστορική γραμματική της Ποντικής διαλέκτου*, Αθήναι, σελ. 68) κ.α. Τις πληροφορίες για τις διαλέκτους οφείλω στη συνάδελφο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Χριστίνα Μπασέα.

αρχαίες διαλέκτους του δεικτικού *δ, ή, τό* (από ΙΕ *sa, sā, tad με το οποίο συνδέει και το προτακτικό και υποτακτικό άρθρο, δηλ. το μετέπειτα χρησιμοποιούμενο ως αναφορική αντωνυμία) με το αναφορικό *δς, ή, δ* (από ΙΕ *yas, yā, yad) και ερμηνεύει το φαινόμενο ως εξής: « Έπειδή δέ μετά τήν τροπήν καί του άρκτικού s καί του άρκτικού j εἰς δασείαν, τότε sa και το ja τών άντωνυμιών sa, sā, tad και yas, yā, yad ἐγένετο ο, έντεϋθεν ἐγένετο καί του δεικτικού δ (= sa) άναφορική χρῆσις, όπως καί του άναφορικού δ, άρχῆθεν ja, τοϋτο δέ ἔπηρξε μία τών αιτιών, δι' ἧς ἡ δεικτική άντωνυμία sa, sā, tad = δ, ή, τό ἐλαμβάνετο καί άναφορικῶς»⁶². Λόγω ακριβώς της συγκεκριμένης προέλευσής της η εν λόγω αντωνυμία παρουσιάζει ενδιαφέρον για την κυκλική εμφάνιση των μεταλλαγμένων χρήσεών της ως αναφορικού και δεικτικού στοιχείου κατά την ιστορική της πορεία, φαινόμενο που, όπως φαίνεται, δεν είναι και το μόνο δείγμα των σχέσεων δείξεως και αναφοράς⁶³.

Από τα υπόλοιπα αναφορικά εισαγωγικά στοιχεία υπογραμμίζεται η σταθερή και αδιάλειπτη χρήση του ποσοτικού - αναφορικού *δσος* και στη ΜΕ (όπως στην ΑΕ και κατόπιν στη ΝΕ) (βλ. παρ. 36α - β). Αξίζει, μάλιστα, να παρατηρήσει κανείς ότι είναι ο μόνος κύριος δείκτης της ποσοτικής αόριστης σχέσης σε αντίθεση με όλα σχεδόν τα άλλα στοιχεία που εκφράζουν ποιοτική σχέση (ποσοτικό αναφορικό *δσος*, ποιοτικά αναφορικά: *δσσις, δς, δπού, δπου, ό ποῖος, όποιος, όποιος, οῖος, δ* κ.λπ.). Αυτός, ίσως, είναι και ο λόγος της σταθερής παρουσίας του. Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η συνδυαστική χρήση (σε δύο λέξεις) της αρχαίας αναφορικής αντωνυμίας *οῖος* με το αοριστολογικό *δήποτε* (παρ. 35α - β), που εξελίχθηκε στον γνωστό δείκτη αοριστίας της ΝΕ (*όποιοσδήποτε* [σπάνια και *οῖοσδήποτε*], *όπουδήποτε*, *όπωςδήποτε*, *οτιδήποτε* κ.λπ.).

Από την καταγραφή των εισαγωγικών αναφορικών στοιχείων της ΜΕ, στην οποία εντοπωσιάζει η συνύπαρξη παλαιών και νεωτέρων τύπων (συχνά στο ίδιο κείμενο ή σε κείμενα της ίδιας εποχής), επιβεβαιώνεται η ανάπτυξη δυναμικών της γλώσσας που υποδηλώνουν στάδια μεταβατικότητας από τη μια συγχρόνια στην άλλη. Επίσης συνειδητοποιείται το μέγεθος του χρόνου που απαιτείται για τη διαπίστωση μιας μεταβολής⁶⁴.

Περνώντας στην κατανομή και τη δομή των προτάσεων αυτών, διαπιστώνουμε τα εξής: καταρχήν, ισχύει και εδώ ο διαχωρισμός απλών και σύνθετων ΕΑΠ, που έχει επισημανθεί και για τις αντίστοιχες προτάσεις της ΝΕ⁶⁵ (πρβλ. τα παραδ. 32, 35α - β - τα οποία, ως φαίνεται, σημαίνουν και παραχώρηση, προς όλα τα υπόλοιπα). Κυρίως, όμως, οι ΕΑΠ της ΜΕ αποδεικνύεται ότι επιτελούν όλους τους προβλεπόμενους γι' αυτές ρόλους: εμφανίζονται σε θέση υποκειμένου της κύριας πρότασης (παρ. 29, 31β, 37β - γ), άμεσου αντικειμένου (παρ. 30α, 34, 36α - β, 37α), προθετικής φράσης (30β, 35β) και επιρρηματικής φράσης (31γ). Επίσης, είναι δυνατόν να βρίσκονται τόσο σε θέση οργανικού όρου της πρότασης (36α, 37β), όσο και σε θέση θέματος (36β, 37α).

Η αδυναμία βέβαια καθορισμού του τόνου και κυρίως του επιτονισμού των προτάσεων της ΜΕ μας αφαιρεί ένα κριτήριο ελέγχου της αρχικής θέσης ως θέσης θέματος ή έμφασης. Με επιφύλαξη, λοιπόν, και με επίγνωση ότι η παρουσία κλιτικού δεν

62. Χατζιδάκις 1930, σελ. 149.

63. Πρβλ. Christidis 1987.

64. Η Bynon (1977, 6) εκτιμά ότι για να γίνει συστηματική διαχρονική θεώρηση χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη μεγάλα χρονικά διαστήματα τεσσάρων ή πέντε αιώνων.

65. Οπ.π., σελ. 10 - 11.

είναι κριτήριο καθ'αυτό, αλλά κατ' αντιπαράθεση με τα νεοελληνικά αντίστοιχα δεδομένα (βλ. παραπάνω σελ. 12), μπορεί να θεωρηθεί ότι το κλιτικό δηλώνει απόσταση του κυρίου ρήματος από το αναφορικό στοιχείο εισαγωγής της ΕΑΠ και άρα αυτή θα πρέπει να είναι σε θέση θέματος. Άλλωστε, ούτε η στίξη (το κόμμα ως δείκτης παύσεως) μπορεί να βοηθήσει, δεδομένων των προβλημάτων που σχετίζονται με τη λειτουργικότητα των σημείων στίξεως στα μεσαιωνικά κείμενα. Από πλευράς κατανομής, λοιπόν, οι ΕΑΠ της ΜΕ ισοδυναμούν συνήθως με ονομαστική φράση (π.χ. *οστις φιλήσειεν*, παρ. 29 ή *τούς έχω...*, παρ. 37β) αλλά και με επιθετική φράση, όταν λειτουργούν ως προσδιορισμός ονόματος (π.χ. και *οσοι άλλοι έχθροι...*, παρ. 36α).

Δύο είναι, ωστόσο, τα ουσιαστικότερα στοιχεία στα οποία πρέπει να εστιαστεί το ενδιαφέρον: α) η έλλειψη εναρμόνισης των αναφορικών στοιχείων και β) η παρουσία και ο ρόλος του κλιτικού. Όπως μαρτυρούν τα παραδείγματα 34, 36α - β, 37β - γ, τα αναφορικά στοιχεία που εισάγουν τις ΕΑΠ της ΜΕ υπακούουν, ως προς την κατηγορία και την πτώση, μόνο στις απαιτήσεις του ρήματος της δευτερεύουσας· επομένως, δεν ελέγχονται από το κύριο ρήμα, ανεξάρτητα αν η ΕΑΠ βρίσκεται σε θέση οργανικού όρου (36α) ή θέματος (36β). Έτσι, στην 36α, μολονότι η πρόταση που εισάγεται με το *οσοι* επιτελεί ρόλο άμεσου αντικειμένου στο κύριο ρήμα *ἀνεκαλέσατο*, η πτώση του *οσοι* καθορίζεται, όπως μαρτυρεί η ονομαστική, από το ρήμα της δευτερεύουσας *ἐπαρρησιάζοντο*, στο οποίο είναι συγχρόνως υποκείμενο. Για τον ίδιο λόγο και το *οποιος* στην πρόταση 34 είναι σε ονομαστική, παρόλο που εισάγει πρόταση σε ρόλο αντικειμένου στο κύριο ρήμα *πολεμήσω*⁶⁶. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση των 37β και 37γ με την αντωνυμία *τούς*, αλλά η μαρτυρία τους δεν είναι το ίδιο πειστική με το προηγούμενο παράδειγμα, εφόσον η αντωνυμία αυτή εμφανίζεται κυρίως σε αιτιατική πτώση. Στις υπόλοιπες προτάσεις, ο έλεγχος εναρμόνισης δεν είναι εφικτός, είτε διότι υπάρχει ταύτιση ρόλου της αναφορικής αντωνυμίας στην κύρια και τη δευτερεύουσα πρόταση (πρβλ. 29 και 30α) είτε λόγω ομοιοκατάληκτων πτώσεων (παρ. 33) είτε, ακόμη, λόγω ακλισίας των αναφορικών στοιχείων (παρ. 31α - β).

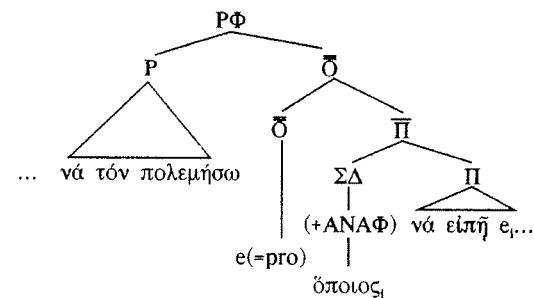
Σύμφωνα με τις γενικότερες απόψεις για τα κριτήρια και τους τρόπους ανάλυσης των ΕΑΠ (όπ.π., σελ. 7 κ.εξ.), η ΜΕ, όπως αποδεικνύεται από τις μαρτυρίες των κειμένων, ανήκει στις γλώσσες χωρίς πτωτική εναρμόνιση των αναφορικών στοιχείων (όπως και η ΑΕ, όπ.π., σελ. 13 και υποσ. 43). Ως προς τη δομή υποθέτουμε ότι η ΕΑΠ της ΜΕ σε θέση οργανικού όρου της κύριας πρότασης εξαρτάται από μια κενή ΟΦ. Η παρουσία της επιβάλλεται για την πλήρωση των αναγκών υποκατηγοριοποίησης του κύριου ρήματος, καθώς η αναφ. φράση υποτάσσεται μόνο στις επιταγές του ρήματος της δευτερεύουσας. Το είδος της κενής κατηγορίας θα πρέπει να είναι *pro*, ώστε να μπορεί να κυβερνηθεί από το κύριο ρήμα. Επίσης έχει προσδιορισμένο περιεχόμενο (όπως στην ΑΕ), λόγω του μορφολογικού παραδείγματος των πτώσεων, το οποίο κατά τη μεσαιωνική εποχή, παρά τις διαφαινόμενες απλοποιητικές τάσεις και την υποχώρηση στη χρήση ορισμένων μορφών, παραμένει σαφώς κλυοσιότερο από το αντίστοιχο της ΝΕ. Είναι γνωστό, π.χ., από παλαιότερες και πιο πρόσφατες φιλολογικές, κυρίως, μελέτες – εφόσον απουσιάζει, προς το παρόν, μια πιο συστηματική έρευνα του πτωτικού συστήματος της ΜΕ – ότι, παρόλο που, από την πρώτη ήδη περίοδο, έχει σημαντικά περιοριστεί η χρήση της δοτικής, η πτώση

66. Αξιοπαρατήρητη είναι η παρουσία του *να* ως δείκτη της υποτακτικής έγκλισης (*νά ειπή*) σε μία απλή ΕΑΠ.

αυτή είναι παρούσα σε κάθε κείμενο της πρώιμης αλλά και της όνιμης περιόδου εναλλασσόμενη με όλα τα δυνατά υποκατάστατά της (άλλες πτώσεις ή εμπρόθετα)⁶⁷.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ενδείξεις, η δομή της πρότασης 34 υποθέτουμε ότι έχει ως εξής:

38.

Η κενή κατηγορία *pro* αρκείται στον δομικό προσδιορισμό της από το ρήμα (*να πολεμήσω*) που την κυβερνά και δεν επιζητεί περαιτέρω προσδιορισμό με τη διαδικασία εξίσωσής της προς την παρακείμενη αναφ. φράση (*όποιος*) του ΣΔ. Αυτό σημαίνει ότι στις ΕΑΠ της ΜΕ, που στα κύρια σημεία της δομής τους δεν διαφέρουν από τις αντίστοιχες της ΝΕ, δεν λειτουργεί κανόνας εξίσωσης της κενής κατηγορίας *pro* με την αναφ. φράση στον ΣΔ (*pro* = αναφ. φράση), γι' αυτό και δεν έχουμε εναρμόνιση πτώσης. Ας σημειωθεί, επίσης, η παρουσία κλιτικού στην κύρια πρόταση σε θέση όρου, κάτι που δεν αποκλείεται και στην προφορική χρήση της ΝΕ (π.χ. *θα τον απορρίψει όποιον δεν γράφει σωστά αυτό το θέμα*). Πάντως, αν στη ΝΕ η παρουσία του κλιτικού στη θέση αυτή φαίνεται πλεοναστική, στην αντίτοιχη της ΜΕ εξυπηρετεί, κατά τη γνώμη μου, την ανάγκη υποκατηγοριοποίησης του κυρίου ρήματος με λεξιλογικό στοιχείο, γεγονός που δεν μπορεί διαφορετικά να συμβεί λόγω μη εναρμόνισης της αναφ. φράσης.

Ένας επιπλέον λόγος που είναι δυνατό να επηρεάζει ένα μορφολογικό φαινόμενο – όπως δεχόμαστε ότι είναι η εναρμόνιση – σε μία περίοδο ρευστή στον χώρο των πτωτικών εναλλαγών της Ελληνικής, είναι η παρουσία του πλέον χαρακτηρισμένου και ελλιπούς (μορφολογικά) αναφορικού τύπου της ΜΕ *τόν, τήν, τό*. Η αποκλειστική, σχεδόν, εμφάνισή τους στα κείμενα σε αιτιατική (και γενική) μας ωθεί στη σκέψη ότι ο μορφολογικός αυτός περιορισμός αποτελεί, πιθανότατα, μία επιπλέον αιτία για τη μη εναρμόνιση των ΕΑΠ της ΜΕ. Διαφορετικά, αν λειτουργούσε το φαινόμενο της εναρμόνισης, η τελευταία αυτή αντωνυμία θα οδηγούσε σε διαφοροποιημένες λύσεις στη δομική ανάλυση των ΕΑΠ της ΜΕ.

Σε αντίθεση με ό,τι παρατηρείται για την πτωτική εναρμόνιση, ενδιαφέρουσα, οπωσδήποτε, πτυχή των ΕΑΠ της ΜΕ είναι η μαρτυρία κατηγοριακής εναρμόνισης:

39. ὁ γάρ λαβών οὐ χαιρέται τοσοῦτον εἰς τὸ ἐπῆρην,
ὅσον εἰς τὸ τὸν ἔλειπεν λυπεῖται καὶ γογγύζει (Σπανέας 372 - 373)

67. Βλ. Χατζιδάκης 1930, σελ. 415 - 416, 418 και 432, Χατζιδάκης 1977, σελ. 411, Browning όπ.π., σελ. 83 και Μπαμπινιώτης 1985β, σελ. 158 - 162. Ειδικότερα για την εξέλιξη της δοτικής στη ΜΕ βλ. Humbert 1930, Merlier 1931, Pernot 1934 και Trapp 1965.

40. σύνθλιψε εις τὰ θλίβομαι, συμπάσχισε εις τὰ πάσχω
(Λίβιστρος και Ροδάμνη E,1615)

Με αρκετές επιφυλάξεις, που υπαγορεύονται από το γεγονός ότι δεν έχει ακόμη μελετηθεί συστηματικά η ΜΕ ως προς τα δομικά σχήματα υποκατηγοριοποίησης των ρημάτων της, επισημαίνουμε το εμπρόθετο συμπλήρωμα στα ρήματα της κύριας πρότασης και στα δύο παραδείγματα (*χαίρεται εις τὸ.., λυπείται εις τὸ... και σύνθλιψε εις τὰ... συμπάσχισε εις τὰ...*), και την απλή αιτιατική στα ρήματα των ΕΑΠ (*ἐπήρην, ἔλειπεν, θλίβομαι, πάσχω*) στις συντάξεις του ρήματος *λείπω*, π.χ., που παραθέτει ο Κριαράς (1969 κ.εξ., στο λήμμα) εμφανίζεται μεταξύ των άλλων η απλή αιτιατική και όχι συμπλήρωμα με την πρόθεση *εις*. Η διάσταση κατηγοριακής και πτωτικής εναρμόνισης στη ΜΕ καθώς και η σταθερή χρήση της ελλιπούς αναφορικής αντωνυμίας πιστεύουμε ότι ενισχύουν την πρόταση που υποστηρίζουμε για το επίπεδο στο οποίο πρέπει να τοποθετηθεί η λειτουργία της εναρμόνισης.

Αναφορικά με την παρουσία του κλιτικού επισημαίνουμε τα ακόλουθα: καταρχήν, η μέχρι τώρα έρευνα για τα κλιτικά της ΜΕ είναι ακόμη ελλιπής και αποσπασματική. Σε λίγες, σχετικά, μελέτες (Joseph 1978, Hock 1990 και Mackridge 1993 και υπό δημοσίευση) εξετάζεται κυρίως η διακύμανση των θέσεων του κλιτικού πριν ή μετά το στοιχείο εξάρτησης:

41. κ ἐνέμεινέ του ἡ ἀφεντεία (Χρονικόν του Μορέως 7142)

42. ὁ πρίγκηπας τὴν λέγει (Χρονικόν του Μορέως 7033)⁶⁸

Επισημαίνεται, επίσης, ότι, παρόλο που οι κλιτικές αντωνυμίες εμφανίζουν στην Ελληνική φυσικό εγκλιτικό χαρακτήρα – γι' αυτό και συχνά έπονται των στοιχείων εξάρτησης –, από μία εποχή κι έπειτα ισχυροποιείται η προκλιτική τους θέση, δηλ. πριν από το στοιχείο εξάρτησης (Hock 1990). Ειδικότερα, για την κατανομή και λειτουργία των κλιτικών στις ΕΑΠ της ΜΕ παρατηρούμε ότι:

(i) Ο ασθενής τύπος της προσωπικής αντωνυμίας (*με, σε τον, την* κ.λπ.), που χρησιμοποιείται ευρύτατα στα κείμενα της όψιμης, ιδιαίτερα, περιόδου⁶⁹, εμφανίζεται στην κύρια πρόταση είτε η ΕΑΠ βρίσκεται σε θέση θέματος, όπως στη ΝΕ (παρ. 36β), είτε σε θέση όρου (παρ. 34).

(ii) Η επικρατέστερη θέση εμφάνισης του κλιτικού στις περισσότερες περιπτώσεις, ιδιαίτερα στα όψιμα κείμενα, είναι η προρρηματική.

(iii) Υπάρχουν φαινόμενα αμφισημίας ή ασάφειας του κειμένου λόγω ομοιομορφίας της ελλιπούς αναφορικής αντωνυμίας *τόν, τήν* κ.λπ. με την ομόγραφη προσωπική κλιτική αντωνυμία, με την οποία σε ορισμένες προτάσεις συνυπάρχει:

43. παρακαλεῖ τὸν ἥλιον καὶ ὀμνύει τὸ φεγγάριν,
ἄν τὸ κερδίση τὸ ποθεῖ νὰ τοὺς ἀναστηλώσῃ
(Λίβιστρος και Ροδάμνη S, 634 - 635)

44. καὶ τώρα βλέπω τὸ ἄκλιτον τὸ ἐκράτουν ἐσυγκλίθην

68. Τα παραδείγματα από Joseph 1978, σελ. 136 - 137.

69. Ο Browning όπ.π., σελ. 82 τοποθετεί την ανάπτυξη αυτών των τύπων στους πρώιμους ήδη μεσαιωνικούς χρόνους.

καὶ τὸ πολλά μου ἀγέρωχον ἐπαρεπέτασά το
(Λίβιστρος και Ροδάμνη S, 587 - 588)

Η παρουσία του κλιτικού στην κύρια πρόταση, όταν η ΕΑΠ είναι σε θέση όρου (παρ. 34), εξυπηρετεί, όπως προαναφέραμε, την ανάγκη λεξιλογικής υποκατηγοριοποίησης του κύριου ρήματος (πέρα από τη δομική κάλυψη της κενής ΟΦ), ανάγκη που γίνεται πιο επιτακτική από τη μη πτωτική εναρμόνιση της αναφ. φράσης. Η μετακίνησή του, εξάλλου, από ένα χρονικό σημείο και μετά, στην προ - ρηματική από την μετα - ρηματική θέση, μετακίνηση που προβληματίζει ιδιαίτερα τους ερευνητές και που φαίνεται να οφείλεται σε γενικότερη τάση των γλωσσών, σύμφωνα με την οποία τα κλιτικά μετακινούνται προς τη θέση μετά το πρώτο στοιχείο της πρότασης⁷⁰, οδήγησε στη συνύπαρξή του με την ομόγραφη αναφορική αντωνυμία. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργούνται συγχύσεις στην ερμηνεία του κειμένου (πρβλ. παρ. 43, 44) και, υποθέτουμε, και στην επικοινωνία των τότε ομιλητών. Το γεγονός αυτό υπήρξε καθοριστικό για την τύχη της ελλιπούς αναφορικής αντωνυμίας.

5. Οι παρατηρούμενες μεταβολές

Συγκρίνοντας τις ΕΑΠ στις δύο συγχρονίες της γλώσσας διαπιστώνουμε ότι, παρόλο που τα βασικά τους συστατικά – τουλάχιστον από πλευράς κατανομής – είναι σχεδόν όμοια, υπάρχουν εντούτοις σημεία διαφοροποίησης που είναι τα εξής:

(i) Στη ΜΕ, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στη ΝΕ, δεν έχουμε φαινόμενα πτωτικής εναρμόνισης ούτε και όταν η ΕΑΠ είναι σε θέση όρου.

(ii) Υπάρχουν διαφορές σε λεξιλογικό επίπεδο ως προς τα αναφορικά στοιχεία εισαγωγής των ΕΑΠ. Ορισμένα της ΜΕ δεν επιβιώνουν. Έτσι, από τους τύπους *ὁποῖος, ὁποῖος, ὁποῖος*, επιδίδει τελικά μόνον ο τύπος *ὁποῖος*. Επίσης, αποβάλλεται η ουδέτερη αναφορική *ὄπου, ὄπου* (εκτός από περιθωριακές περιπτώσεις σε παροιμίες κ.λπ.). Καταργείται, τέλος, από την κοινή γλώσσα (και σώζεται μόνο σε διαλέκτους) η ελλιπής αναφορική *τόν, τήν, τό*.

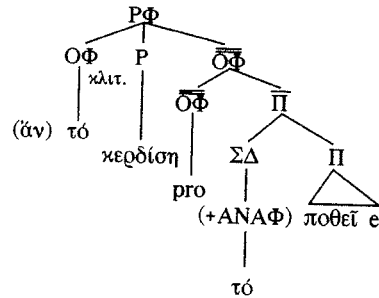
Ως προς το (i) η διαφοροποίηση έγκειται στη λειτουργία ή μη του κανόνα ταύτισης της κενής κατηγορίας (pro) με την αναφ. φράση, γεγονός που αποδίδεται στο βαθμό προσδιορισμού της κενής κατηγορίας, δηλ. στον πλούτο ή μη των μορφολογικών πτωτικών ενδείξεων. Όσο αυτός μειώνεται, τόσο επιτακτικότερη προβάλλεται η ανάγκη πτωτικής εναρμόνισης.

Ως προς τις αλλαγές στο λεξιλογικό παράδειγμα των αναφορικών εισαγωγικών στοιχείων, συνιστούν περίπτωση όπου λειτούργησε ο κανόνας της διαφάνειας. Πιο συγκεκριμένα, σε όποια σημεία είχαν δημιουργηθεί κίνδυνοι σύγχυσης για τη λειτουργία ορισμένων στοιχείων (π.χ. αναφ. *τόν, τήν, τό* και κλιτικό *τόν, τήν, τό*, αναφ. ουδ. *ὄπου* και αναφορικό αόριστο τοπικό *ὄπου*), όπου δηλ. είχε επικρατήσει *αδιαφάνεια* (opacity), η γλώσσα προσπάθησε με απλουστευτικούς μηχανισμούς να τη θεραπεύσει. Στο παρ., λ.χ., 43 χρειάζεται να καταφύγει κανείς στα συμφραζόμενα για να διαλευκάνει ποιο από τα δύο ομόγραφα *τὸ* (τὸ κερδίση τὸ ποθεῖ) είναι κλιτικό και ποιο αναφορικό, εφόσον υπάρχει δομική αμφισημία, όπως φαίνεται από τον ακόλουθο

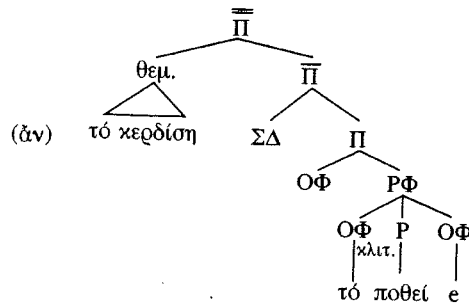
70. Βλ. Hock 1986, σελ. 320 αλλά και Mackridge 1993.

διπλό τρόπο ανάλυσης της 43 (χωρίς να σχολιάζεται η ένταξη του κλιτικού σε κόμβο ΟΦ που λουιβίνεται εδώ ως δεδομένο):

45α.

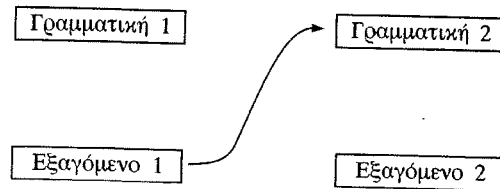

β.

Η γλώσσα, για να άρει το πρόβλημα, περιθωριοποίησε και απέβαλε από τη χρήση τις αναφορικές αντωνυμίες *τόν, τήν, τό/ όπου, όπου, δηλ.* απλοποίησε λεξιλογικά το παράδειγμα των αναφορικών εισαγωγικών στοιχείων, χωρίς να δημιουργήσει λειτουργικό πρόβλημα, αφού άλλες αναφορικές αντωνυμίες (*όποιος, ό,τι κ.λπ.*) κάλυπταν τις ίδιες λειτουργικές ανάγκες.

Το όλο θέμα, θεωρούμενο από τη σκοπιά του ομιλητή, συνδέεται και με το κριτήριο της γλωσσικής κατακτησιμότητας που με τη σειρά του σχετίζεται με τη γλωσσική μεταβολή και τη διαμόρφωση του γραμματικού συστήματος από την εκάστοτε νεότερη γενιά. Έχει ήδη παρατηρηθεί ότι η γλωσσική μεταβολή επέρχεται από τη διαφορετική στάση της εκάστοτε γενιάς στα γλωσσικά δεδομένα που παραλαμβάνει, κατά το γνωστό σχήμα του Andersen⁷¹:

71. Βλ. Lightfoot 1979, σελ. 148 και Rivero 1984, σελ. 81.

Σε μια τέτοια αντιμετώπιση η γλωσσική μεταβολή συνδέεται και περιορίζεται από τις αρχές της γλωσσικής κατάκτησης, καθώς οι ομιλητές διαμορφώνουν το νέο γραμματικό τους σύστημα παίρνοντας θετικές (= γραμματικές) μόνο γλωσσικές πληροφορίες και συνδυάζοντάς τες με καθολικές αρχές⁷². Μια τέτοια βασική αρχή πρεσβεύει την προαναφερθείσα διαφάνεια στη σχέση ανάμεσα στις υποκειμένες δομές και τη συγκεκριμένη αντιπροσώπευσή τους στον φωνούμενο λόγο. Ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση της δομής των ΕΑΠ της ΜΕ είναι ακριβώς η διατάραξη αυτής της σχέσης που, όπως είδαμε, οφείλεται στο πλεοναστικό και, άρα, λειτουργικά αντιοικονομικό παράδειγμα των αναφορικών που τις εισάγουν. Οι δυσκολίες, που θα αντιμετώπιζαν οι ομιλητές εκείνης της εποχής από τη σύμπτωση των αντωνυμικών τύπων και την, κατά συνέπεια, ασαφή ερμηνεία των προτάσεων, ήρθαν με την επιλογή να μη χρησιμοποιούνται πλέον τα στοιχεία εκείνα που δημιουργούσαν το πρόβλημα, εφόσον άλλωστε ήταν και λειτουργικά εναλλάξιμα. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι η απλουστευτική διάθεση της γλώσσας είναι στην πραγματικότητα η τάση των ομιλητών να αποφεύγουν πολύπλοκες δομές και στοιχεία που υπερφορτώνουν τη μνήμη και δυσχεραίνουν τη γλωσσική κατάκτηση.

Εν προκειμένω, εκτός από την απλοποίηση του παραδείγματος των αναφορικών εισαγωγικών στοιχείων (από τα *όστις, ός, όπου/ όπου, όπου, όποιος, ό ποιος, όποιος, οίος, οίος* *δήποτε, όσος, ό* της ΜΕ μόνο τα *όποιος, όσος, οίος/όποτε, ό,τι* και περιθωριακά *όπου/ όπου* διατηρήθηκαν στη ΝΕ), μεταβολή σημειώθηκε και ως προς τον κανόνα που ρυθμίζει την πτωτική εναρμόνιση των αναφορικών στοιχείων. Οι μορφολογικές συμπτώσεις στην κλίση των ονομάτων και οι συνακόλουθοι κίνδυνοι συγχύσεων επέβαλαν τη στενότερη σύνδεση των ΕΑΠ με το ρήμα της κύριας, για να είναι και μορφολογικά εκπεφρασμένος ο ρόλος τους, κυρίως σε θέση υποκειμένου ή αντικειμένου. Το γεγονός αυτό για τη γραμματική των νεότερων σήμαινε μετανάλυση με την προσθήκη του κανόνα εξίσωσης (πρβλ. παραπάνω, σελ. 16), που εξασφάλισε την πτωτική εναρμόνιση στις ΕΑΠ της ΝΕ. Από αυτήν την άποψη ο εν λόγω κανόνας θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι παραμετροποιεί τις δύο περιόδους της Ελληνικής.

Τέλος, ότι οι λεξιλογικές απλουστεύσεις και οι δομικές μεταναλύσεις ισχύουν ως καθολικοί μηχανισμοί της συντακτικής μεταβολής επιβεβαιώνεται και από ανάλογες διαχρονικές προσεγγίσεις των ΕΑΠ και άλλων γλωσσών⁷³, γεγονός που υπογραμμίζει τον συστηματικό, αν και ακόμη μη μορφοποιημένο, χαρακτήρα της συντακτικής μεταβολής.

Δέσποινα Χειλά - Μαρκοπούλου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

72. Rivero όπ.π, σελ. 82.

73. Rivero όπ.π., και 1986.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Πηγές

Διγενής Ακρίτης

1. Παραλλαγή Κρυπτοφέρρης: Digenes Akrites, edited with an introduction, translation and commentary by J. Mavrogordato, Oxford 1956.
2. Παραλλαγή Εσκοριάλ: Βασίλειος Διγενής Ακρίτης (Κατά το χειρόγραφο του Εσκοριάλ) και το Άσμα του Αρμούρη, Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στ. Αλεξίου, Αθήνα 1985.
- Θεοφάνης: Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor, τ. I - II, Lipsiae 1883 - 1885.
- Λίβιστρος και Ροδάμνη: Le Roman de Libistros et Rhodamné publié... par J.A. Lambert, Amsterdam 1935.
- Μαλάλας: Ioannis Malalae Chronographia ex rec. L. Dindorfii, Bonnæ 1831.
- Παιδιόφραστος διήγησις: «Παιδιόφραστος διήγησις των ζώνων των τετραπόδων», critical edition by Vas. Tsiouni, München 1972 [Miscellanea Byzantina Monacensia, 15].
- Πτωχοπρόδρομος: Ptochoprodromos. Einführung, Kritische Ausgabe, deutsche Übersetzung, Glossar besorgt von H. Eideneier, Köln 1991 [Neograeca Medii Aevi, V].
- Σπανέας: G. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, σελ. 1 - 27
- Χρονικόν του Μορέως: Π.Π. Καλονάρου, Το Χρονικόν του Μορέως, Αθήνα 1940.

Β'. Μελετήματα

- Adams D. 1972: «Relative clauses in Ancient Greek». Στο P. Peranteau - J. Levi - G. Phares (εκδ.), *The Chicago which hunt*. Papers from the relative clause festival (Chicago, Illinois: Chicago Linguistic Society).
- Aitchison J. 1991²: *Language change: progress or decay?* (Cambridge: Cambridge Univ. Press).
- Blass F. - A. Debrunner 1976: *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, bearbeitet von F. Rehkopf (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht).
- Borsley R. 1984: «Free relatives in Polish and English». Στο J. Fisiak (εκδ.), *Contrastive Linguistics. Prospects and problems* (Berlin: Mouton/de Gruyter) 1- 18.
- Bresnan J. - J. Grimshaw 1978: «The syntax of free relatives in English». *Linguistic Inquiry* 9, 331 - 391.
- Browning R. 1991: *Η Ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα* (μετάφραση από το αγγλικό πρωτότυπο: *Medieval and Modern Greek*, Cambridge Univ. Press, 1983²) (Αθήνα: εκδόσεις Παπαδήμα).
- Bynon Th. 1977: *Historical Linguistics* (Cambridge: Cambridge Univ. Press).
- Catsimali G. 1990: *Case in Modern Greek. Implications for clause structure* (University of Reading: αδημ. διδ. διατριβή).
- Chaski C.E. 1988: *Syntactic theories and models of syntactic change: a study of Greek infinitival complementation* (Brown University: αδημ. διδ. διατριβή).
- Χατζιδάκις Γ. 1907: «Περί της αντωνυμίας ο οποίος». Στο *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Β' (Αθήνα: τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου) 593 - 597.
- Χατζιδάκις Γ. 1930: *Ακαδημικά Αναγνώσματα*, τόμ. Β' (Αθήνα: τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου).
- Χατζιδάκις Γ. 1977: «Περί της αντωνυμίας όπου, πού = όστις, ήτις, ότι κ.λπ.». Στο *Γλωσσολογικά Έρευνα*, τόμ. Β' (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών) 193 - 195.
- Χειλά - Μαρκοπούλου Δ. 1986: *Τα συγκριτικά της Νέας Ελληνικής. Συντακτική ανάλυση του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων και επιρρημάτων* (Αθήνα: αδημ. διδ. διατριβή).
- Chomsky N. 1981: *Lectures on Government and Binding* (Dordrecht: Foris publications).
- Christidis A. - Ph. 1987: «On the interplay of deixis and anaphora in the history of Greek: Ancient Greek ην, ίνα, Modern Greek νά, να». Στο J. Killen - J. Melena - J. - P. Olivier (εκδ.), *Studies in Mycenaean and Classical Greek presented to John Chadwick* (= *Minos* 20 - 22) (Universidad de Salamanca) 97 - 111.
- Drachman G. 1984: *Introduction to case* (Πανεπιστήμιο Salzburg: αδημ.).
- Groos A. - H. van Riemsdijk 1981: «Matching effects in free relatives: a parameter of core grammar». Στο A. Belletti - L. Brandi - L. Rizzi (εκδ.), *The theory of markedness in generative grammar* (Pisa: Scuola Normale Superiore di Pisa) 171 - 216.
- Harbert W. 1983: «On the nature of the matching parameter». *The Linguistic Review* 2, 237 - 284.
- Hock H. 1986: *Principles of historical linguistics* (Berlin, New York, Amsterdam: Mouton/de Gruyter).
- Horrocks G. 1990: «Clitics in Greek. A diachronic review». Στο M. Roussou - St. Panteli (εκδ.), *Greek outside Greece II* (Athens: Diaspora books for the Greek Language Research Group in collaboration with Interworld Publications) 35 - 52.
- Humbert J. 1930: *La disparition du datif en grec du Ier au Xe siècle* (Paris).
- Humbert J. χ.χ.: *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης* (Αθήνα).
- Jannaris A. 1968: *An historical Greek grammar chiefly of the Attic dialect* (Hildesheim: G. Olms).
- Joseph Br. 1978: *Morphology and universals in syntactic change: evidence from Medieval and Modern Greek* (Indiana Univ. Linguistics Club: αδημ. διδ. διατριβή).
- Joseph Br. - I. Philippaki - Warburton 1987: *Modern Greek* (London: Croom Helm).
- Κριαράς Ε. 1969 κ.εξ.: *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας* (Θεσσαλονίκη).
- Lightfoot D. 1979: *Principles of diachronic syntax* (Cambridge: Cambridge Univ. Press).
- Mackridge P. 1990: *Η νεοελληνική γλώσσα. Περιγραφική ανάλυση της Νεοελληνικής Κοινής*, Μετάφρ. από το αγγλ. πρωτότυπο Κ. Πετρόπουλου (Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη).
- Mackridge P. 1993: «An editorial problem in medieval Greek texts: The position of the object clitic pronoun in the Escorial Digenes Akrites». Στο *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς συνεδρίου «Neograeca Medii Aevi», 325 - 342.
- Mackridge P. (υπό δημοσίευση): «Η θέση του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας στη μεσαιωνική δημόδη ελληνική». *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ*.
- Merlier O. 1931: «Le remplacement du datif par le génitif en grec moderne». *Bulletin de Correspondance Hellénique* 55, 207 - 228.
- Moser A. 1988: *The history of the perfect periphrases in Greek* (University of Cambridge: αδημ. διδ. διατριβή).
- Μπαμπινιώτης Γ. 1985α: *Ιστορική γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. I Φωνο-*

- λογία (Αθήνα).
- Μπαμπινιώτης Γ. 1985β: *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (Αθήνα).
- Nikiforidou V. 1990: *Conditional and concessive clauses in Modern Greek: a syntactic and semantic description* (University of California at Berkeley: αδημ. διδ. διατριβή).
- Pernot H. 1934: «Le génitif substitué au datif en grec». *Revue des Etudes Grecques* 47, 444 - 448.
- Philippaki - Warburton I. 1988 [1986 - 1987]: «The theory of Government and Binding. Empty categories and modern Greek syntax». *Glossologia* 5 - 6, 23 - 39.
- Φιλιππάκη - Warburton Ει. 1992: *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία* (Αθήνα: Νεφέλη).
- Φιλιππάκη - Warburton Ει. - Μ. Σταύρου 1986: «Οι Ελεύθερες Αναφορικές Προτάσεις (ΕΑΠ) στα Νέα Ελληνικά». Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 7ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 12 - 14 Μαΐου 1986 (Θεσσαλονίκη) 117 - 134.
- Psaltes S. 1913: *Grammatik der byzantinischen Chroniken* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht).
- Radford A. 1988: *Transformational grammar* (Cambridge: Cambridge Univ. Press).
- Rivero M. - L. 1984: «Diachronic syntax and learnability: free relatives in thirteenth century Spanish». *Journal of Linguistics* 20, 81 - 129.
- Rivero M. - L. 1986: «Dialects and diachronic syntax: free relatives in Old Spanish». *Journal of Linguistics* 22, 443 - 454.
- Stavrou M. 1983: *Aspects of the structure of the noun phrase in Modern Greek* (University of London. School of Oriental and African Studies: αδημ. διδ. διατριβή).
- Σταύρου Μ. - Ει. Φιλιππάκη - Warburton 1987: «Η παράμετρος εναρμόνισης και οι ελεύθερες αναφορικές στην ελληνική γλώσσα». Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 8ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας...*, 27 - 29 Απριλίου 1987 (Θεσσαλονίκη) 311 - 322.
- Suñer M. 1984: «Free relatives and the matching parameter». *The Linguistic Review* 3, 363 - 387.
- Θεοφανοπούλου - Κοντού Δ. 1988 [1986 - 1987]: «Κενές κατηγορίες και κλιτικά στη ΝΕ. Η περίπτωση του αμέσου αντικειμένου». *Γλωσσολογία* 5 - 6, 41 - 68.
- Θεοφανοπούλου - Κοντού Δ. 1989: *Μετασχηματιστική σύνταξη. Από την θεωρία στην πράξη* (Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα).
- Θεοφανοπούλου - Κοντού Δ. 1993: «Λάθη στη χρήση της ΝΕ: μια άλλη διάσταση» (αδημ. άρθρο).
- Trapp E. 1965: «Der Dativ und der Ersatz seiner Funktionen in der byzantinischen Vulgärdichtung bis zum Mitte des 15. Jahrhunderts». *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* 14, 21 - 34.
- Τζάρτζανος Α. 1946² - 1963² (ανατ.): *Νεοελληνική σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, τόμ. Α' (Αθήνα: ΟΕΣΒ) - τόμ. Β' (Αθήνα: ΟΕΔΒ).